

Лідія Сухих

**ПРО ІГНАЦІЯ СЦІБОРА МАРХОЦЬКОГО
(ОГЛЯД ДОКУМЕНТІВ З КОЛЕКЦІЙ ЦДІАК УКРАЇНИ)**

У публікації здійснено огляд маловідомих архівних документів ЦДІАК України – частини архівної спадщини Ігнація Мархоцького. Для якнайповнішої характеристики великої за обсягом добірки застосовано спосіб анотування документів за архівними справами.

Ключові слова: Ігнацій Мархоцький, Річ Посполита, Російська імперія, Сенат, Миньковецьке панство, дідичне володіння, магдебурзьке право, свято Церери.

В публикации сделан обзор малоизвестных архивных документов ЦГИАК Украины – части архивного наследия Игнация Мархоцкого. Для наиболее полной характеристики большой по объему подборки применен способ аннотирования документов по архивным делам.

Ключевые слова: Игнаций Мархоцкий, Речь Посполитая, Российская империя, Сенат, Миньковецкое панство, дедичные владения, магдебургское право, праздник Цереры.

The publication overviews the little-known archival documents of Kyiv Central State Historical Archives of Ukraine – the part of the archival heritage of Ingacii Markhots'kyi. For the most complete characterizing of the large in volume collection, the method of documents annotating by archives is implemented.

Key words: Ingacii Markhots'kyi, the Polish-Lithuanian Commonwealth, the Russian Empire, the Senate, the Myn'kovetske gentility, the hereditary ownership, the Magdeburg Law, the feast of Ceres.

Питання про формальне і фактичне становище представників магнатських і шляхетських родів у кін. XVIII – першій чверті XIX ст. у єдинаному від Речі Посполитої краї в результаті її поділів між Росією, Австрією та Пруссією, їхні складні стосунки з центральною і місцевою російською владою мало досліджено в українській історіографії на основі документальних джерел. Чи не найбільше це відчувається на прикладі уродженця українського Поділля польського шляхтича Єжи-Ігнація Сцібора Мархоцького – неординарної, талановитої, освіченої, з визначеними життєвим кредо і метою особистості. Інтерес, що виник до життя і діяльності цього шляхтича ще за його життя, згодом, у др. пол. XIX – на поч. XX ст. реалізувався переважно в літературно-біографічних творах, а в незалежній Україні прямо-таки спалахнув, вилившись у різного роду розвідки, найперше, регіональних істориків і краєзнавців.

Успішність таких досліджень неможлива без розуміння загальноісторичного розвитку подій, сприйняття їх у контексті тієї епохи великих перемін, коли зіткнулися два світи, дві великі державні системи, коли

одна з них, могутніша – Російська імперія, поступово поглинала іншу, Річ Посполиту.

На «присоединенных от Польши территориях» (звичне кліше в російських документах) маніфестами імператорів декларувалося (підкреслимо це!) збереження дії «польських законів», зокрема й Статуту Великого князівства Литовського^a, а це означало незмінність системи судочинства, організації господарювання, прав і ролі землевласників – магнатів і шляхти і т. ін. Перехід від однієї адміністративно-судової системи до іншої не міг відбутися одноразово, а з необхідності розтягувався на роки й десятиліття. Чого тільки були варті труднощі, пов'язані з мовним бар'єром: діловодними мовами в Речі Посполитій, крім, звичайно ж, польської, слугувала і латинська (мала значне поширення на Поділлі), й староукраїнська (найбільше – на Волині). І це вже не кажучи про створену в європейському руслі систему права Речі Посполитої загалом, що докорінно різнилася від російської. Звичайно ж, така політика з боку Росії була вимушеною, тимчасовою, викликаною об'єктивними причинами і, додамо, лукавою, бо спроби заміщення польських правових норм російськими, хоч і з обережністю, але фактично здійснювалися з самого початку.

Процес вивчення названого періоду в руслі загальної російської історії започатковано ще у XIX ст. Особливості цього вивчення на прикладі «Северо-Западного края» блискуче охарактеризував В. І. Ульяновський¹. Історик підкреслив, що тоді до справи взялися люди, виховані на іншій історії, іншій системі архівів, які при дослідженнях застосовували російську історичну схему. Це були люди, “не обтяжені спеціальними знаннями, розумінням західної моделі історичного розвитку вказаного регіону в минулому і знанням попередньої латино- та польськомовної історіографії... то був погляд оцінювачів, які своїм органічним середовищем вважали російську історію і до неї, як до основного стовпа, магистрального напрямку, приміряли «провінційну історію» краю. При цьому таке вивчення історії за російською схемою визначалося загальною тенденцією політики російської влади в регіоні. Зіткнувшись з багатствами магнатських (від себе додамо, що й шляхетських – Л. С.) архівів, такі

^a Статути Великого князівства Литовського 1529, 1566 і 1588 років (Литовські статути) – зводи законів Великого князівства Литовського, створені на основі місцевих литовського, білоруського й українського (у т. ч. руського) права та відповідної судової практики. Після Люблінської унії 1569 р. продовжували бути чинними на українських землях, що відійшли до Речі Посполитої, діяли тут до 1840-х рр. Цю дію на території Київської, Волинської і Подільської губерній Російської імперії призупинено сенатським указом від 20.VI.1840 р., що фактично означало заміну їх загальноімперським цивільним та кримінальним законодавством. При написанні статті використано видання білоруською мовою: Статут Вялікого княства Літоўскага. 1588. Тэксты. Даведнык. Каментарыі. – Мінск, 1989. Про час запровадження й особливості застосування Литовських статутів на території Подільської губ. див.: Філіпюк А., Задорожнюк А. Литовські статути в Подільській губернії у першій половині XIX ст.: данина традиції чи правові рудименти? // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – Т. 2. – К., 2013. – Т. 2. – С. 177–192.

дослідники наївно відчували себе «першовідкривачами», і то була «наївність через незнання».

Присвячена І. Мархоцькому сучасна історіографія є достатньо значною за обсягом², причому донедавна основним джерелом, на яке опиралися дослідники, слугували літературно-біографічні й меморіальні твори (Петро Корсак «В околицях Притулії», 1827; Юліуш Словацький «Король Ладави», 1832; Сильвестр Гроза «Граф Сцібор в Островці», 1848 та ін.)^a, а з її числа найбільше – історичне сповідання А.-Ю. Ролле^b.

Відновлення в науковій пам'яті цих літературно-меморіальних творів, значно забутих за радянських часів, аналіз їх, публікація окремих з них дотепер слугує одним з основних напрямів діяльності Центру Мархоцькознавства, створеного 15 серпня 2009 р. як складова Центру досліджень історії Поділля НАН України при Кам'янець-Подільському національному університеті ім. І. Огієнка. Вже опубліковано 6 томів (випусків) «Наукових записок Центру Мархоцькознавства»³. Меншою є частка розвідок, в основу яких покладено документальні джерела. Загалом у «Наукових записках» видруковано розвідки українських авторів – місцевих, з Поділля, а також з Києва, Львова, Одеси; зарубіжних – з Ізраїля, Польщі, США тощо. Вагомим у цьому напрямі є вивчення надзвичайно важливої групи документів – створених І. Мархоцьким і видрукованих в Миньківцях нормативних актів⁴. Поки що навіть невідома їхня точна кількість, а опубліковані окремі статті з аналізом цих актів, написано значною мірою на основі все того ж історичного оповідання А.-Ю. Ролле⁵.

Отже, на часі виявлення й опублікування розпорошених по різних архівосховищах документів, своєрідна віртуальна реконструкція фонду Мархоцьких. Перелік архівів, де зберігаються такі документи, уже загалом окреслено. Цінну інформацію про це вміщено у всіх уже названих томах «Наукових записок Центру Мархоцькознавства»; певну спробу зведення відомостей з цього питання вчинено, зокрема, в одній зі ста-

^a Це цінне джерело, яке привносить в історичні дослідження дух живого життя, такі деталі про минулі часи, яких не знайти у жодному документі. Водночас фахові історики й архівісти знають, що будувати дослідження тільки на ньому надто ризиковано: мемуарні твори апіорі не можуть бути об'єктивними, бо в них домінує суб'єктивність авторів. Через те кожен наведений в таких творах факт потребує документального підтвердження.

^b D-r Antoni J. Hrabia Redux. Opowiadanie z pierwszej ćwierci XIX stulicia. Це копія 1886 р., виготовлена на замовлення одного з нащадків І. Мархоцького (вір опубліковано в газ. «Czas», 1883, № 85 і далі). Зберігається в ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 81, арк. 75–135 зв. Анотацію змісту справи див. далі. Значимість цього твору підтверджено часом. Нагадаємо, що його написано 1883 р., тобто тоді, коли «утихомиренья» приєданого від Польщі краю вже завершувалося. Здається, що в оповіданні А.-Ю. Ролле багато чого слід «розшифрувати», а не сприймати дослівно. До того, враховуючи жанр твору – історичне оповідання, слід відділяти літературний вимисел від біографічних фактів. При написанні статті використано саме цей рукопис. Однак для більшої доступності тексту, використано й переклади оповідання А.-Ю. Ролле з польської мови на українську, зокрема: Ролле Антоній - Юзеф. Граф Редукс / пер. з пол. В. Ганушака. – Дрогобич, 2008.

тей, вміщеній у виданні⁶. Коротко наведемо перелік таких архівосховищ. Родинний фонд Сціборів Мархоцьких зберігається у Державному архіві Одеської області (ф. 140, містить документи початку 20 ст.). Документи цієї родини за 1793–1826 рр. є у Львівській національній науковій бібліотеці ім. В. Стефаника НАН України (це зокрема листування, документи політичного характеру). Частково включено в науковий обіг документи Центрального державного історичного архіву України у Львові, державних архівів Хмельницької, Вінницької та Херсонської областей. Такі документи виявлено в Державному архіві Російської Федерації у Москві та Російському державному історичному архіві у Санкт-Петербурзі; є вони в архівах Варшави і Кракова.

Перш ніж перейти до характеристики групи джерел, що зберігаються в колекціях ЦДІАК України, наведемо біографічну довідку про І. Мархоцького.

Єжи-Ігнацій Сцібор Мархоцький народився 1750 р. (ін. дати – 1749 р., 1751 р. або 1755 р.)⁷ у с. Тарноруда Кам'янець-Подільського пов. Подільської губ. (тепер село Волочиського р-ну Хмельницької обл.); помер у вересні 1827 р. Походив з давнього шляхетського роду Сціборів герба «Остоя» (Ostoja), осілого в Краківському і Сандомирському воєводствах Речі Посполитої; друга частина прізвища – від назви с. Мархоціце в Малопольщі^а. Представники роду – брати Войцех і Міхал Мархоцькі, у 2-й пол. 18 ст. оселилися на Поділлі. Саме Міхал став батьком Ігнація, а також його старшого брата Адама і трьох сестер – Юстини, Юліани і Людвіки. Їхнім опікуном після ранньої смерті батька став бездітний Войцех. Стосунки з опікуном виявилися напруженими, через що І. Мархоцький, відмовившись прийняти священницьке посвячення, 1770 р. став на службу до прусського війська. За відомостями про цей період у біографії І. Мархоцького відішлемо читачів до вже згадуваної статті Т. Цесельського, а наразі тільки відмітимо, що 14 червня 1782 р. він вийшов у відставку в чині майора; найпізніше 1783 р. одружився з донькою королівського коменданта Євою Руф і станом на 1787 р. мав двох дітей – сина Кароля й доньку Пульхерію^б; аж до смерті 16 квітня 1788 р. дядька Войцеха вів з ним судовий спір за спадкоємство. Все ж зумів добитися права на дідачне володіння Миньковецьким ключем; оселився на його території – мав резиденцію у м. Миньківцях (тепер Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.), а також у Побійній (тепер с. Велика Побійна Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.), Бельмонті (передмісті Миньківців); Притулії Зеленій (тепер с. Притулівка Дунаєвського р-ну Хмельницької обл.).

В кін. XVIII ст., у період бурхливого розвитку подій в Речі Посполитій, виявив певну політичну активність, зокрема, під час реформатор-

^а Цікаві факти та уточнення щодо походження роду Сціборів Мархоцьких і біографії І. Мархоцького знаходимо: *Цесельський Т.* На Поділлі і на Чорному морі – родина Сцібор Мархоцьких // Наукові записки. – Т. 3. – С. 16–19.

^б Згодом в них народилися ще дві доньки – Емілія і Юлія. Ще одна донька померла в дитинстві.

ського Чотирирічного сейму 1788–1792 рр. (обраний цивільно-військовим комісаром Кам'янецького повіту), згодом ненадовго приєднався до Торговицької конфедерації 1792 р. (противників реформ). Однак після 2-го поділу Речі Посполитої склав присягу на вірність російському цареві. Сконцентрувався на реалізації своєї мрії про спокійне життя землевласника, що порушив тільки один раз, у 1813–1814 рр., коли за дорученням шляхти південно-західних губерній організував транспорт з провіантом для російського війська у Варшаві^a. В цій поїздки називав себе «Дух» (вождь), а після її успішного завершення – «Redux» (вождь, який повернувся); цей останній титул додав до свого прізвища^b.

Був власником двох великих земельних комплексів. Йдеться про успадкований у 1788–1790 рр. Миньковецький ключ^c що на той час складався з м. Миньківці й 18 сіл (6720 га, 3948 ревізьких душ), а також купленого (дозвіл – 1801 р.) земельного комплексу біля Чорного моря, між Дністровським і Куяльницьким лиманами. Надійшовішій інформацію з цього питання, вважаємо, подано в тестаменті (заповіті) І. Мархоцького, складеному 9 травня 1821 р., в якому, зокрема, записано: «Стан усього нерухомого маєтку (маєтності – *Л. С.*) є такий: спадкові землі й добр[а] в губернії Подільській в повіті Ушицькому містечка Миньківці з прилеглими передмістями, урочищами, хуторами, як-то: Вітослав, Загребелля, Людвинів, Мархоціци, Весела, замок Бельмонт з підзамковими будівлями, села Мислібори, Заріччя, Городище, Катеринівка, Антонівка, Кружківці, Побійна, Остоя, Побіянка, Сивороги, Ластенія, Сцібори, Отроків, Притулія, Хапанівка, Старики з Барановою, Тимків, Затиша; в повіті Могилівському спадкове село Сеферівка. Біля Чорного моря... коло Одеси в Херсонській губернії в Тираспольському повіті правом спадкування двадцяти тисяч десятин землі, що називається Графство Руфополіс^d, яке має посади над лиманом Дністровим – Адріянів, Любомила, Каролін, Роксолана, Скотопаси, Бараболя; над лиманом Куяльником – Волєнів, Альтеста, Вигода». Крім того, в Ушицькому повіті в Соколецькій маєтності села Бучая, Загоряни, Шелестяни і частини містечка Соколів (Соколець) – їх було отримано колокацією^e та заставами⁸.

Окремо слід дослідити і визначити рівень впливу ідей французьких енциклопедистів, найбільше Вольтера і Руссо (звична лайка в Російській

^a Відбувалося під час закордонного походу російської армії 1813–1814 рр. – другого етапу війни 1812 р.

^b Титул графа І. Мархоцький привласнив. Див. про це: *Цесельський Т.* Названа стаття. – С. 21. Такий випадок серед магнатів і шляхти не був поодиноким.

^c Ключ (волость) – велике приватне володіння, що складається з поруч розміщених населених пунктів з центром у великому селі, містечку або місті.

^d «Графство Руфополіс» (поліс (грец. *πόλις*) – місто-держава). Вплив грецької (та й римської) культури був досить відчутним у Речі Посполитій 18 ст. Зокрема, на українських землях виникло чимало географічних назв, складовою частиною яких були -поль, -поліс].

^e Колокація – поділ між кредиторами й спільне користування ними певним переобтяженим боргами маєтком. Кожна частина такого маєтку теж називалася колокацією.

імперії на адресу всіх вільнодумців – «нахапалися ідей») на традиційну, в руслі Речі Посполитої, діяльність І. Мархоцького (сам по собі цей вплив є беззаперечним). Те саме стосується факту використання ним господарського досвіду гернгутерів^а.

Необхідно з науковою коректністю повернутися до розгляду питання про створену І. Мархоцьким «Миньковецьку державу»: частина авторів всерйоз розвиває тезу про існування такого, хоч і тимчасового, державного утворення в межах Російської імперії (!) зі своїми виміченими межовими знаками⁹, кордонами, законами, грошовою одиницею і гербовим папером. Звертаємо увагу дослідників теми, що в анотованих у другій частині цієї статті судових справах І. Мархоцького, які розглядалися в Сенаті, діяльність графа розглядалася, як-то кажуть, “під мікроскопом”, складалися переліки «гріхів», що їх можна було б розглядати в судах. І з усіх названих «атрибутив» Миньковецької держави в цих справах йшлося тільки про гербовий папір^б, але підстав для початку слідства так і не знайшлося.

Слід повернутися до уточнення перекладу з польської мови на українську багатозначного терміна «*panstwo*» і зупинитися не на першому значенні (державна, царство), а на другому (панство – володіння магната або шляхтича в Речі Посполитій): слово є в усіх тлумачних словниках української мови, в т. ч. й в сучасних. Очевидно, що йдеться про

^а Гернгутери (*hernhutern*) – одна з течій Моравської церкви, деномінації, утвореної послідовниками гуситського руху (Ян Гус – чеський мислитель). Назва – від їхнього поселення Гернгут (*Hernhut*), що в перекладі з німецької означає «дуже добре». Це була релігійна громада, в основу якої покладено братерську любов і взаємодопомогу. Сповідували основні істини християнської релігії, розробили вчення про особисте внутрішнє спілкування з Христом. І. Мархоцький відвідав колонію гернгутерів у Саксонії.

^б Гербовий папір – спеціальний папір, призначений для складання фінансових і комерційних документів. Виготовлення і продаж його є прерогативою держави. Папір, на якому складено документ, є офіційним. Є документальні свідчення про купівлю І. Мархоцьким державного гербового паперу (див. ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 336, арк. 4 зв., 7 зв.). Водночас є відомості про запровадження власного “гербового” паперу І. Мархоцьким на території Миньковецького дідицтва. Зокрема, йшлося навіть про початок судового розслідування з цього приводу (відомостей про відкриття справи не виявлено): «о введении им, Мархоцким, в экономической администрации своего имени гербовой его имени бумаги... по необыкновенной цене продаваемой, а именно в один серебряный грош..., каковое введение превосходит право и власть вотчинника в представленной ему законом пользе» (ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 1528, арк. 101–101 зв.). Опис запровадженого І. Мархоцьким «гербового» паперу подав А. Ю. Ролле: «кожен з них (прохачів – Л. С.) в «звичкій формі» повинен був подавати прохання на проштампованому папері, використовуваному лише в Миньковецькому панстві: то був великий аркуш паперу з цифрою долі господарства, без жодних додатків і титулів, під ним – його ціна, і все те обведене чорним обідком, хоч як до акту, то...представляє вартість у 2 червоних злотих» (Ролле А.-Ю. Граф Редукс. – С. 43; ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 81, арк. 105). Прибуток від продажу йшов на утримання притулку для калік. За свідченням Ролле, саме на такому папері було написано кілька примірників заповіту І. Мархоцького, які було роздано зацікавленим сторонам (див. згадане оповідання Ролле, с. 73).

приватне володіння (дідицтво, домінія^a, ключ), у непорушних, згідно з польськими законами, межах якого шляхтич І. Мархоцький почувався повновладним господарем.

А тезу про перетворення і порядки, що їх І. Мархоцький запровадив у м. Миньківцях, варто розглядати в руслі магдебурзького права, окремі пільги згідно з яким цьому приватному містечку було надано ще 1637 р.¹⁰. Діяльність графа в напрямі розвитку Миньківців дала блискучі результати (вони перетворилися на квітуче місто з розвиненими ремеслами, друкарнями, школами, шпиталями тощо). Так само застосування ним економічної політики, заснованої на передовій для свого часу фільварковій^b системі ведення господарства, сприяло розквітові маєтностей. Слід відмітити, що питання про хід освоєння земель в районі Одеси, господарський зв'язок між цими двома частинами маєтності (переливання коштів, робочої сили тощо), практично не досліджено.

Чи не найбільше переслідувань І. Мархоцький зазнав через складні стосунки з офіційною церквою й організацією річних свят хліборобства (обжинків). Кілька анованих далі архівних справ включають власне пояснення І. Мархоцького своєї позиції з посиланням на право патронімії (коляторське право) в Речі Посполитій – право землевласника розпоряджатися культовими спорудами та призначати священиків у своїх маєтках. Щодо свята обжинків – вважав його вічним і основним, так само як працю хліборобів. Названі та інші питання, розглянуті на основі документів, а також у ракурсі законів і особливостей розвитку Речі Посполитої^c, мають набути справжнього змісту, історичного звучання. І тоді багато що у поведінці й діях графа Редукса стане зрозумілим, унормується, а перелік його дивацтв значно скоротиться, найперше при врахуванні неординарності й неабияких акторських й режисерських здібностей особистості, не відкидаючи й ексцентричності.

^a Домінія (від лат. dominus – пан, господар, власник) – панство, володіння, зазвичай дідичне (спадкове). Саме такі визначення – домінія, панство (дідицтво) вживаються І. Мархоцьким щодо Миньковецької маєтності. В сучасній літературі термін перекладається як держава (Миньковецька держава). Звідси вже розвивається версія про існування окремого державного утворення прямо посеред Російської імперії.

^b Фільварок – багатогалузеве приватне господарство в Речі Посполитій; сільськогосподарська продукція в якому не тільки вироблялася, але й перероблялася та відправлялася великими партіями на ринок. Фактично існувала до 1861 р. І. Мархоцький явно не був першопрохідцем, а така система господарювання в цих маєтностях складалася упродовж 18 ст., ще й за попередніх власників. Поділ Миньковецького панства на економії (фільварки) – Мисліборську, Антонівську, Отроківську й Побійнянську – визначено у створеному І. Мархоцьким документі «Ustawy rolników» («Закони землеробів», «Статут хліборобів»). Цей договір дідица з громадою затверджено 2 січня 1804 р. Див. ЦДАК України, ф. 2228, оп. 1, спр. 334 (анотацію про неї включено в статтю); «Закони землеробів» (переклад П. Даниленка) // Наукові записки. – Т. 2. – С. 13–30.

^c А.-Ю. Ролле відмічав, що справою життя І. Мархоцького стало створення «такої собі своєрідної речі посполитої» за зразком «іншої, давньої Речі Посполитої» – див. його оповідання «Граф Редукс». – С. 79.

З переконаністю стверджуємо, що найбільша і найзначиміша збірка документів про І. Мархоцького зберігається саме в ЦДІАК України. За походженням вони поділяються на дві основні групи: І. Документи з приватного архіву І. Мархоцького; ІІ. Судові справи І. Мархоцького з різними особами, що раніше зберігалися в архіві Сенату. Шляхи потрапляння цих двох груп актів у ЦДІАК України є доволі цікавими і можуть слугувати темою окремого дослідження. Далі коротко про це і зміст кожної з груп.

І. До історії родового архіву Мархоцьких. Магнати і шляхта Речі Посполитої здавна створювали свої приватні архіви. В умовах станової демократії, що була основою держави, тільки з допомогою актів підтверджувався соціальний статус їхнього власника, без них неможливо було розраховувати на успішне вирішення судових процесів з земельно-майнових питань (у Речі Посполитій діяла розгалужена судова система), а з розвитком фільваркової системи ведення господарства архіви поповнилися великою групою адміністративно-економічних, облікових та ін. актів, набувши суто практичного значення. Виходячи з цього, основу приватних архівів становили королівські привілеї на підтвердження станових прав, насамперед на земельну власність, матеріали судових справ, генеалогічні акти, адміністративна та господарсько-облікова документація тощо. Важливість для шляхти такого архіву засвідчують численні записи про втрати документів, насамперед на земельну власність, якими рясніють актові книги^а. Станом на ХVІІІ ст. вже було вироблено основні принципи організації, типові для всіх приватних архівів, сформувалися основи діловодства, визначилися види справ і способи їх оформлення. З часом ці архіви, найперше магнатські, поповнювалися колекційними документами, набували історико-культурного значення. Для них споруджувалися окремі приміщення, призначалася відповідальна особа – архіваріус.

Відомостей про організацію І. Мархоцьким власного архіву небагато; деякі з них навів А.-Ю. Ролле, багато чого можна також дізнатися з аналізу створених графом документів, що збереглися дотепер. Найціннішим джерелом слугують приписи, розроблені І. Мархоцьким для служителів маєтків (на жаль авторові статті вони відомі тільки з публікацій). А.-Ю. Ролле дав їм таку назву: «Dla urzadzenia ziem dziedzicznych ustawy» – у перекладі – «Настанови для управління поміщицькими землями»¹¹ або «Для влаштування спадкових земель закони»¹². Ці приписи (настанови) надруковано 1796 р. на 14 сторінках у Миньковецькій друкарні. Склалися зі вступу і п'яти розділів, в останньому з яких йдеть-

^а Актові книги – збірки документів, що відкладалися в результаті діяльності різних судів у Великому князівстві Литовському, Речі Посполитій, т. ч. й на українських землях, упродовж ХV–ХVІІІ ст. Були формою діловодства в гродських, земських, підкоморських судах, апеляційних інстанціях, а також у магістратах, ратушах тощо. Вписані в актові книги документи набували юридичної сили; силу оригінала мали й засвідчені виписи з актових книг. Основні мови документів – староукраїнська, польська і латинська.

ся про обов'язки секретаря адміністрації, водночас маршала діничного дому й архівіста. Ось як про нього пише А.-Ю. Ролле: «Архів повністю було віддано його опіці; в нього входили: актові книги, умови, дипломи, привілеї, права, метрики і геральдичні акти» («księgi aktowe, umowy, diplomata, przywyleje, prawa, metryki i heraldyczne dowody»)¹³. Головна адміністрація маєтків містилася в Бельмонті, в двоповерховому цегляному будинкові з двома флігелями. У центральній частині були зали для засідань, переважно Миньковецького магістрату. Один з флігелів було відведено під друкарню, другий – частково під архів. Секретар (він же архівіст) вів протоколи різних засідань, найперше магістрату, записуючи їх у спеціальну книгу під назвою «Dzieje (akta) miejscowe ziem dziedzicznych» – «Історія (акти) місцевих поміщицьких земель»¹⁴. Однією з таких книг протокольних записів, за 1 січня – 17 грудня 1817 р. (300 арк.) користувався А.-Ю. Ролле при написанні свого оповідання (досить детально виклав її зміст: записи в книзі стосувалися не тільки справ управління, але охоплювали набагато ширше коло питань; було там і листування І. Мархоцького¹⁵).

Інші відомі документи з архіву І. Мархоцького – це його нормотворчі акти^а. Значну частину архіву становило листування; чимала добірка його збереглася дотепер¹⁶. А.-Ю. Ролле засвідчив існування великої кількості («цілі фоліанти») зроблених ерудитом і знавцем кількох мов І. Мархоцьким виписок з творів Горація, Мільтона, Лукреція, Гомера, Вольтера і Руссо (насамперед), Канта та ін. авторів. З Біблії часто використовував тексти з книг – Еклезіяста, Ісаї, Макавеїв, псалмів Давидових. Найбільш уподобаними сентенціями прикрашав будівлі, стіни, в т. ч. й архів. Мав велику бібліотек (2 тис. томів), що зберігалася в Побійній. Крім того, І. Мархоцький виступав з проповідями на біблійні теми; обов'язково перед цим писав їхні тексти: за підрахунками А.-Ю. Ролле, таких проповідей було понад 60 (поки що жодної з них не виявлено).

Цікавими і непростими були обставини, за яких частина документів з приватного архіву І. Мархоцького потрапила в ЦДІАК України. Його фрагмент знайдено 1927 р. в Одесі, в стіні одного з будинків (у сховку були й документи з інших родинних архівів). Склад його і переміщення на початковому етапі детально дослідила Н. О. Черкаська¹⁷. Наступного, 1928 р. ці документи на основі облікового опису з 19 позицій було передано на таємне зберігання в Харківський центральний історичний архів з попередньою експертизою їхньої наукової цінності, проведеною директором архіву Є. М. Івановим. Його замітки з цього приводу збереглися; вони цінні тим, що виконані фахівцем, а головне – Є. М. Іванов фактично був єдиним архівістом, який працював з усіма документами одеської знахідки. З його висновків витікає, що Сціборів Мархоцьких та їхнього оточення стосується 14 з 19 позицій облікового запису¹⁸. Деякі з цих до-

^а Це важливе питання мало досліджено, основним джерелом інформації слугує той самий А.-Ю. Ролле. Найважливіші й відомі акти вказано в розвідці польського історика Т. Цесельського – див. його статтю «На Поділлі і на Чорному морі – родина Сцібор-Мархоцьких» // Наукові записки. – Т. 3. – С. 21.

кументів у післявоєнний час потрапили до ЦДІАК України (переважно їх було передано з НБУ ім. В. І. Вернадського НАН України) і відкриті в кількох колекціях архіву.

Судові справи з сенатського архіву. Чи не найважливішою архівною знахідкою за весь період дослідження життя і діяльності І. Мархоцького без перебільшення можна вважати виявлену в ЦДІАК України групу справ судових проваджень проти нього, що розглядалися в найвищих інстанціях Російської імперії. Вони зберігаються у практично невідомому дослідникам, але надзвичайно інформативному фонді № 1254, Колекція документів Міністерства юстиції, переданих до Київського університету з архіву Сенату^а; основний масив документів датується 1798–1841 рр. Історія потрапляння цього фонду, а також загалом комплексу таких судових справ із Санкт-Петербурга в українські архіви, цікава і значима, тому – докладніше про це.

Реформування, що відбулося в 60–70-х роках ХІХ ст. в Російській імперії, значною мірою стосувалося й Сенату¹⁹, зміни його функцій. Через це упродовж 1898–1901 рр. відбувалося упорядкування Сенатського архіву. Тоді було вирішено частину справ регіонального значення передати на місця, де б вони стали, зокрема, базовим матеріалом для практичних вправ студентів-правників. Досить детальну довідку про надходження близько 7 тис. справ до Харківського університету опублікував директор Харківського історичного архіву Є. М. Іванов²⁰. Відомо також, що 840 таких сенатських справ за 1797–1841 рр., які стосувалися «новоприобретенного края» – Новоросії і Криму, було передано Таврійській вченій архівній комісії: опис цієї колекції опубліковано²¹.

Частину таких справ, що стосуються Київської, Волинської, Подільської й Малоросійської губерній, а також Білорусі й Литви упродовж 1899–1901 рр. було передано в Університет Св. Володимира в Києві. Збереглося 11 супровідних листів до окремих партій документів, що передавалися з Сенатського архіву в Київський університет упродовж 10 травня 1899 р. – 30 листопада 1901 р.²². Ймовірно, що після надходження ця колекція зберігалася при університеті. В ЦДІА УРСР фонд поступив у 1944 р., можливо, разом з архівним фондом Університету Св. Володимира. Опис складено 1953 р., колекція налічує 3118 справ. Повторимося, фонд фактично не потрапляв у поле зору дослідників. А він вміщує чимало цінних, а часто й унікальних відомостей, які є важливим доповненням до документів українських архівів. Саме у цьому фонді й виявлено кілька судових справ, що стосуються І. Мархоцького та його родини.

Документи фонду включають також інформацію, яка прямо нібито не стосується І. Мархоцького, насправді ж дуже інформативна, бо характеризує організацію російського судочинства на приєднаних у кін. ХVІІІ ст. «польських» територіях. Найперше це стосується документів за 1806–1808 рр., вміщених у справі під діловодним заголовком: «По

^а Це уточнена назва фонду, пропонується на затвердження. Попередня назва – Матеріали судових установ України. Колекція.

рапортам подольського Старжинського і волинського Ворцеля губернських маршалов о затруднении по оным губерниям в переводе польских документов на русский язык»²³.

Зміст справи: Указом Сенату від 16 лютого 1806 р. було підтверджено попередні укази про судочинство в приєднаних від Польщі губерніях: від 27 серпня 1797 р. – наказано в головних судах^a вживати «оба языка – польский и российский так, дабы все резолюции и приговоры сочиняты и писать на одной стороне по-польски, а на другой стороне будет перевод по-русски» (арк. 11); від 21 липня 1800 р. – у зв'язку з тим, що згідно з російським порядком, після надання обома сторонами процесу документів головний суд повинен скласти екстракт на основі цих документів, тому при розгляді справ у цих судах слід чинити так: «когда по учинении позвов^b от сторон не будут представлены документы, не принимать их и не приступать ни к какому рассмотрению прежде, нежели оные будут представлены с переводами, ибо принятие документов без переводов и производство дел на одном польском языке есть в явную противность оных Сената предписаний» (арк. 11 зв.). Саме у зв'язку з запровадженням у дію указу від 16 лютого 1806 р. й звернулися за роз'ясненням обидва названі в заголовку справи губернські маршали. Зокрема, подільський губернський маршал інформував, що після оголошення цього указу Сенату подільські поміщики доручили йому уточнити ряд положень і законів, спираючись на те, що імператорським указом 1796 р. край залишено на польських правах, указом 1797 р. наказано головним судам складати резолюції на російському і польському «діалектах», а указом 1800 р. їм «предписано сочиняты» екстракти з наданих сторонами процесу документів. Такий екстракт повинні підписати сторони процесу, після чого він заміняв собою документи, на основі яких його складено. Суд або сторони могли вимагати залучення окремих документів, тільки тоді їх слід надавати з перекладом, в іншому разі – не потрібно. Чинovníки з місць наголошували на тому, що до запровадження указу 16 лютого 1806 р. справи велися тільки польською мовою, на російську перекладалися документи лишень у тих справах, які вносилися в Сенат, але й це було складно, бо на місцях практично не було людей, «знающих вместе» польську і російську мови, та ще б які розумілися на «бумагах юридических».

У відповіді (арк. 16 зв.) підкреслювалося, що Сенат «строжайше предписал» усім головним судам приєднаних від Польщі губерній «под неупустительным взысканием» не приймати від сторін процесу доку-

^a Головні суди – діяли упродовж 1796–1831 рр. у Київській, Волинській і Подільській губерніях (тобто, на приєднаних від Польщі територіях). До 1802 р. – у віданні Сенату, після – міністерства юстиції. Були, зокрема, вищою апеляційною інстанцією в губернії щодо повітових земських і підкоморських судів. Поділялися на два департаменти: карний і цивільний. Голова і радник головного суду призначалися російським урядом, трьох засідателів обирали й утримували дворяни губерній. Резолюції та вирокі суду писалися на двох мовах – польській і російській.

^b Позовів.

ментів і в жодному разі чи приступати до їхнього розгляду доти, поки документи не буде представлено з перекладами. Все ж тиск з місць був настільки значним, що Олександр I повелів передати це питання на розгляд загальних зборів Сенату, де було вирішено: указ Сенату від 16 лютого 1806 р. залишено в силі, але до кожного головного суду додано по одному перекладачеві.

Інтерес для дослідників становитимуть і дві справи з Сенатського архіву стосовно пилипонів (нагадаємо, що частина з них жила у належному І. Мархоцькому с. Єлизаветівка (Пилипи)) 1. 1805 р. – «Документы по делу старообрядцев или пилипонов, неправильно записанных в крепостные дворовые»²⁴. Складається з обширної довідки, підготовленої на вимогу Сенату, думки («мнения») 15 сенаторів з цього приводу й висновку юрисконсульта; 2. 1817 р. – «Дело о крестьянах Подольской губернии Ушицкого повета, отыскивающих свободы от владельца их Пиуса Собанского»²⁵. В них вміщено унікальну інформацію (найбільше – в першій із згаданих справ) про пилипонів (так називали старообрядців, які свого часу переселилися на територію Речі Посполитої з Росії), умови їх поселення, зокрема на приватновласницьких землях, здійснення 1795 р. їхнього перепису, спроби закріпачення їх, а також відкриття шкіл, заснування церков тощо. В обох справах йдеться про поселення пилипонів в Ушицькому пов. Подільської губ., зокрема й про с. Пилипи (Пилипони, Єлизаветівка), а також про їхні поселення в Київській і Волинській губерніях. Інші справи з колекції ЦДІАК України, що безпосередньо стосуються життя і діяльності І. Мархоцького, детально анотовано у другій частині статті.

І. Мархоцькому, талановитій, освіченій, високодуховній людині з чітко визначеною життєвою метою і, водночас, з експресивним, норовливим, упертим характером, довелося жити за часів великих перемін. Його, непохитного у своїх переконаннях, упокорювали упродовж майже 20 років з допомогою судових процесів, намагаючись розорити, відібрати маєтки, обвинувачуючи в насадженні язичництва; а крім того, знайшовши болюче місце, оголосили диваком. У відповідь «дідич Миньковців сердився, пручався, протестував і навіть протягнув відповідний маніфест (заяву) до урядових книг, копії якого розіслав по дворах»²⁶. Тоді, за життя Редукса сам міг хоч так захищатися. Тепер це наш обов'язок – об'єктивно оцінити його поступки і дії на основі всіх доступних джерел, зібравши їх з усіх архівосховищ, водночас не відкидаючи попередній доробок, а тільки відповідно переоцінивши його.

Велика подяка О. Б. Вовк за допомогу при підготовці статті.

Далі подано анотації на основі документів з архівних справ, у яких йдеться про І. Мархоцького. Додані до анотацій авторські пояснення термінів і коментарі виділено відступом з лівого берега і меншем кеглем.

¹ Ульяновський В. «Русское дело в Северо-Западном крае» через призму історії магнатських архівів Сапег та Радзивіллів у XIX ст. – Київ, 1998. Автор підкреслив,

що процеси, зафіксовані ним для Вільна, були так само характерні для Києва і загалом усього ареалу приєднаних земель.

² Детально про бібліографію з теми див.: *Баженів Л.* Життя і діяльність графа Ігнація Мархоцького в українській і польській художній літературі та історіографії XIX – початку XX ст. // *Україна – Європа – Світ : міжнар. зб. наук. пр. Серія: Історія, міжнародні відносини.* – Тернопіль, 2011. – Вип. 5, ч. 2. – С. 241–247.

³ Наукові записки Центру Мархоцькознавства. (далі – Наукові записки) / упоряд. В. А. Захар'єв. – Т. 1. – *Миньківці на Ушиці*, 2009; Т. 2. – *Миньківці на Ушиці*, 2010; Т. 3. – *Миньківці на Ушиці*, 2011; Т. 4. – *Хмельницький*, 2013; Т. 5. – *Хмельницький*, 2013; Т. 6. – 2014. Про історію створення Центру Мархоцькознавства див.: *Григоренко О.* Центр Мархоцькознавства: віхи діяльності // *Наукові записки.* – Хмельницький, 2013. – Т. 4. – С. 79–95.

⁴ Про миньковецькі друкарні див. зокрема: *Огієнко І.* Історія українського друкарства. – Київ, 2007. – С. 467–468. Про єврейські друкарні в Миньківцях див.: *Лукин В.* Евреи – поданные государства Миньковецкого (К истории еврейского книгопечатания на Украине) // *Наукові записки.* – Миньківці на Ушиці, 2009. – Т. 1. – С. 51–75; *Его же.* Еврейские книги, выпущенные в Миньковцах // *Наукові записки.* – Миньківці на Ушиці, 2010. – Т. 2. – С. 109–112.

⁵ *Олійник В., Олійник І.* Вільне селянство Миньковецького ключа в контексті регіональної історії кінця XVIII – першої третини XIX ст. // *Наукові записки.* – Миньківці на Ушиці, 2009. – Т. 1. – С. 85–89; *Степанюк А.* Правові засади «Миньковецької держави» Ігнація Мархоцького // *Наукові записки.* – Миньківці на Ушиці, 2011. – Т. 3. – С. 37–48; *Цесельський Т.* На Поділлі і на Чорному морі – родина Сцібор-Мархоцьких // *Наукові записки.* – Миньківці на Ушиці, 2011. – Т. 3. – С. 16–36 та ін.

⁶ *Сухих Л., Черкаська Н.* Документи з архіву Сціборів Мархоцьких у Центральному державному історичному архіві, м. Київ // *Наукові записки.* – Миньківці на Ушиці, 2011. – Т. 3. – С. 5–15.

⁷ *Захар'єв В.* Коли ж насправді народився Ігнацій Сцибор-Мархоцький? // *Наукові записки.* – Миньківці на Ушиці, 2009. – Т. 1. – С. 93–95.

⁸ Заповіт Ігнація Сцібор Мархоцького // *Наукові записки.* – Хмельницький, 2013. – Т. 4. – С. 8, 9, 12. Див. також: *Цесельський Т.* На Поділлі і на Чорному морі – родина Сцібор-Мархоцьких // *Наукові записки.* – Миньківці на Ушиці, 2011. – Т. 3. – С. 19 і далі.

⁹ Див. *Горбатюк В.* Відламок межового знака // *Наукові записки.* – Миньківці на Ушиці, 2010. – Т. 2. – С. 121–128; *Львівський В.* До питання про так званий «межовий знак» Миньковецької держави // *Наукові записки.* – Миньківці на Ушиці, 2011. – Т. 3. – С. 181–188.

¹⁰ *Słownik geograficzny.* – Warszawa, 1885. – Т. 6. – S. 448.

¹¹ ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 81, арк. 96 зв.; *Ролле А.-Ю.* Граф Редукс / пер. з пол. В. Ганущака. – Дрогобич, 2008. – С. 32.

¹² *Цесельський Т.* На Поділлі і на Чорному морі – родина Сцібор-Мархоцьких // *Наукові записки.* – Миньківці на Ушиці, 2011. – Т. 3. – С. 21.

¹³ ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 81, арк. 97 зв.

¹⁴ Там само, арк. 98; *Ролле А.-Ю.* Граф Редукс. – С. 34.

¹⁵ *Ролле А.-Ю.* Граф Редукс. – С. 34–35.

¹⁶ ЦДІАК України, ф. 1271, оп. 2, спр. 89, арк. 1–227; оп. 3, спр. 59, арк. 1–4. Справи анотовано. Про листування І. Мархоцького див. також: ЦДІАК України, ф. 1672, оп. 1, спр. 133, арк. 1–12.

¹⁷ *Черкаська Н. О.* Доля Печерського архіву Потоцьких // *Пам'ятки : археогр. щорічник.* – 2005. – Т. 5. – С. 84–108; *Її ж.* До історії родинних архівів Сцібор-Мархоцьких і Потоцьких // *Наукові записки.* – Миньківці на Ушиці, 2009. – Т. 1. – С. 13–45. Див. також: *Черкаська Н. О.* Графи Замоїські – власники Козловецької

ординації у документах ЦДІАК України: (До генеалогічних зв'язків однієї з гілок роду) // Архіви України. – 2002. – № 1/3. – С. 205–231.

¹⁸ ЦДІАК України, ф. 1672, оп. 1, спр. 133, арк. 1–12. Чернетка. Заголовок справи: «Про приватні архіви Сцібор Мархоцького і Потоцького. 1928 р.». Див. також про це: ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 524, арк. 73–76 та у згаданих публікаціях Н. О. Черкаської.

¹⁹ Див. про це: История Правительствующего Сената за двести лет 1711–1911 гг. Т. 4 : Правительствующий Сенат в XIX столетии после реформ 60-х годов. – СПб., 1911.

²⁰ Іванов С. М. Центральний історичний архів у Харкові (1880–1924 рр.) // Архівна справа. – Харків, 1925. – Кн. 1. – С. 128.

²¹ Описание сенатских дел исторического архива Таврической ученой архивной комиссии / сост. П. В. Никольский. – Симферополь, 1917.

²² ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 3086, арк. 1–11.

²³ Там само, спр. 911, арк. 1–25.

²⁴ Там само, спр. 789, арк. 1–73.

²⁵ Там само, спр. 1710, арк. 1–5.

²⁶ ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 81, арк. 94; *Ролле А.-Ю.* Граф Редукс. – С. 28.

Анотації справ з колекцій ЦДІАК України, що стосуються життя і діяльності Ігнація Сцібора Мархоцького

І. Документи з приватного архіву Ігнація Сцібора Мархоцького

1. 1888 р. – Rodowód Hr. Sçiborów Marchockich (Родовід графів Сціборів Мархоцьких).

ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 81, арк. 1–152 зв. Мови латинська і польська.

Являє собою взятий в книжкову оправу рукопис; палітурку темно-червоного кольору і титульний аркуш виготовлено друкарським способом. Назву вміщено на корінці книги. У передавальному опису 1928 р. (див. про це у 1-й частині статті) числилася під 19-м, останнім номером як «Книга в червоній палітурці». На арк. 1а і 1в витиснено родовий герб «Остоя» Сціборів Мархоцьких. Припускаємо, що цю книгу сформував один з нащадків І. Мархоцького, найімовірніше, хтось з онуків (його син Кароль помер 1881 р.), далі вона зберігалась як сімейна реліквія. Відомо, наприклад, що найстарший син Кароля – Адальберт (1850–1911) збирав документи до історії роду Сціборів Мархоцьких. З великою вірогідністю можна стверджувати, що саме на його замовлення виготовлено «Родовід». Певним підтвердженням цього є ініціали «А. М.» (Adalbert Marchocki), вміщені на корінці книги внизу. Внук Кароля Юліан [(1899–1919) – його батьком був наймолодший син Кароля Юліуш (1858–1928)], у своїх спогадах підкреслював, що в сім'ї культивувалася пам'ять про родову традицію. Зокрема, в їхній колекції зберігалися миньковецькі друки за 1796–1829 рр., зібрання документів, у т. ч. королівські привілеї, а також родинна кореспонденція. Юліуша було жорстоко вбито в Одесі у червні 1919 р. Див. про це: *Цесельський Т.* На Поділлі і на Чорному морі – родина Сцібор-Мархоцьких // Наукові записки. – Миньківці на Ушиці, 2011. – Т. 3. – С. 16–36.

Складається з 7 розділів. До справи додано внутрішній опис, складений архівістом Н. М. Фаустовою (тепер відомий історик Н. М. Яковенко).

Рис. 1. Родовий герб “Осто́я” (Ostoja) Сціборів Мархоцьких.

(ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 81, арк. 1в.).

Розділ 1. 1888 р. – Summarium documentorum illustrissimam et vetustissimam familiam Comitum de Marchocice Ścibor-Marchockich stemmatis Ostoja enucleantium, ex actis palatinalibus antiquis in cracoviensi archivo Regni asservatis per Theodorum Henricum Korczak Łuszczuński [Перелік (сумарій) документів на славному і стародавньому родину Сціборів Мархоцьких герба Осто́я, вибраних з актів давніх воєводських, що зберігалися в Краківському архіві, Теодором-Генріхом Корчаком Лушцінським]; арк. 1 б–72 зв.

Назву розділу латинською мовою вміщено на титульному аркуші рукописної книги, однак решти розділів вона не стосується.

Являє собою записи документів про рід у короткому викладі за 1398–1885 р. Гілку Сціборів Мархоцьких, які переселилися на Поділля, представлено тільки трьома записами, зробленими на останній сторінці “Переліку” (арк. 72 зв.); йдеться про Войцеха, Ігнація і Кароля Мархоцьких.

Роділ 2. Складається з двох копій документів: а) Сигізмунд III всі маєтки Яна Моравця, які підлягали конфіскації, передав Павлові Мархоцькому, старості чеховському. Видано в Краківському замку 1622 р. (арк. 73–73а); б) Станіслав I (Лещинський) надав Волозарчицьке вйтівство Єжи Сцібору Мархоцькому. Видано в Краківському замку 1709 р.; арк. 74 і зв.

Розділ 3. Hrabia Redux. Opowiadanie z pierwszej ćwierci XIX stulecia [Граф Редукс. Оповідання з першої чверті XIX століття]; арк. 75–135 зв.

Написано в Кам’янці-Подільському 20 лютого 1883 р. д-ром Антонієм Ю. [Ролле]; автор подякував за надані матеріали Богданові Жебровському, дідичеві маєтків на Поділлі; Опубліковано в газеті “Czas”, 1883 р., № 85 і далі, також увійшов у збірку творів А.-Ю. Ролле.

Оповідання є одним з основних меморіально-біографічних джерел до життєпису І. Мархоцького. Цінність копії з ЦДІАК України в тому, що її виконано на замовлення прямих нащадків графа.

Розділ 4. Karol Ścibor Marchocki (Wspomnienie posmiertne) [Кароль Сцібор Мархоцький (Посмертний спомин)]; арк. 136–141.

Склав Маріан Дубецький про сина І. Мархоцького – Кароля. Йдеться, зокрема, про зустрічі і приятелювання Кароля з Адамом Міцкевичем в Одесі 1824 р. Надруковано в журналі “Kłosy” 1892 р.

Кароль Мархоцький (1794–1881; похований в Одесі) теж був неординарною постаттю свого часу. Активний учасник польського національно-визвольного руху 1830–1831 рр., за що його заслали до Тобольська. У фондах ЦДІАК України (насамперед у ф. 442) є деякі відомості про нього. Французький історик

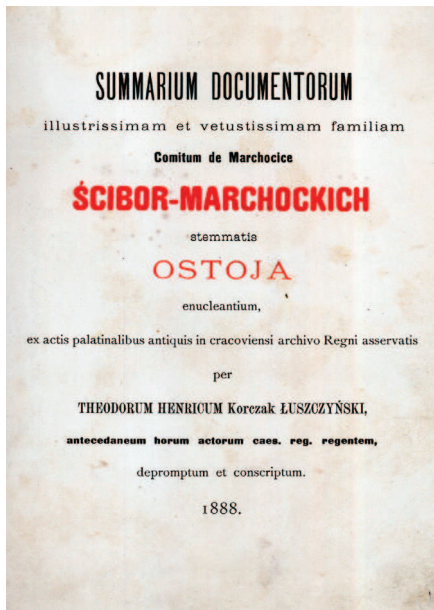

Рис. 2. Титульний аркуш Сумарія документів про Сціборів Мархоцьких за 1398–1888 рр. (ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 81, арк. 1).

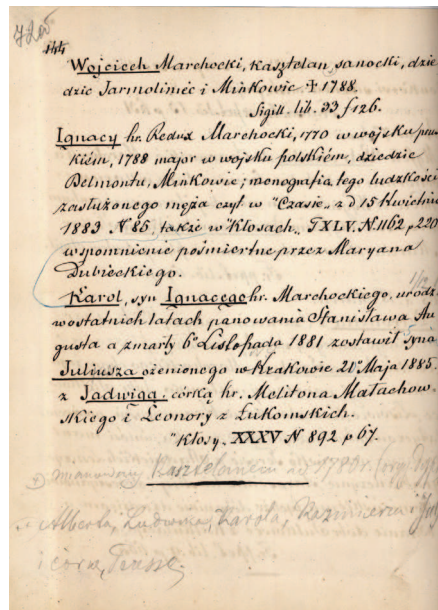

Рис. 3. Завершальні записи Сумарія документів про Сціборів Мархоцьких. (ЦДІАК України, ф. 228, оп. 1, спр. 81, арк. 72 зв.).

Д. Бовуа згадує про нього в своїй праці “Шляхтич, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831–1863)”. З французької переклала З. Борисюк (К., 1996. – С. 329). Див. також: Дячок В. До питання про співучасть Кароля Мархоцького з Устимом Карманюком (Кармелюком) у Польському повстанні 1830–31 рр. // Наукові записки. – Міньківці на Ушиці, 2009. – Т. 1. – С. 103–104; Аргатюк С. Кароль Сцібор Мархоцький // Наукові записки. – Хмельницький, 2013. – Т. 4. – С. 29–48.

Розділ 5. Król Ladawy (romans historyczny przez Juliusza Stowackiego pofrancuzku napisany i po raz pierwszy z rękopisu na język polski przez Jana Amborskiego przełożony) [Король Ладави (історичний роман, написаний Юліушем Словацьким французькою мовою і вперше перекладений з рукопису на польську мову Яном Амборським]; арк. 141 зв.–145 зв.

У збірці подано тільки вступ до роману з поясненням, кого саме описано як короля Ладави.

Книга Ю. Словацького мала складатися з 24 розділів, але було написано тільки 5.

Ладава (Ladawa, Ładawa) – село Могилівського пов. Подільської губ. (тепер с. Лядова Могилів-Подільського р-ну Вінницької обл.), при впадінні р. Ладави (Лядови) в Дністер. Ю. Словацький побував у цій місцевості, захоплювався краєвидами. Помістив тут свого героя, прототипом якого був І. Мархоцький.

Розділ 6. Spis rodzin z Marchockiem i spokrewnionych [Список родин, які мали родинні зв'язки з Мархоцькими]; арк. 146–147 зв.

Розділ 7. Jarmolince (Ярмолинці). З оповідання д-ра Антонія Ю. [Ролле], опублікованого в журналі “Klosy” 1885 р.; арк. 148–152 зв.

Викладено історію Ярмолинців і його власників. У 1772 р. господарем маєтку став Войцех Мархоцький, каштелян сяноцький, який невдовзі переїхав до Миньківців.

2. 1815–1827 рр. – Справа з родинною кореспонденцією Мархоцьких.

ЦДІАК України, ф. 1271, оп. 2, спр. 89, арк. 1–227. Мова польська (переважно) з елементами латині, французька, російська.

У передавальному опису 1928 р. вона числиться під № 2 як “Книга старинних писем на польском языке” (225 арк.) На її “одеське” походження вказують записи російською мовою, зроблені на початку справи і в кінці агентом НКЗС в Одесі Т. Тимковським. До справи додано короткий перелік кореспондентів і адресатів, укладений архівістом Н. М. Фаустовою (Н. М. Яковенко); його вклено на початку.

У справі об’єднано 148 листів, переважно І. Мархоцького до доньки Пульхерії (в заміжжі Малаховська); до деяких з них І. Мархоцький додав свої “нотатки”, “доповнення”, “пам’ятки”, частина листів збереглася у фрагментах. Адресатами та кореспондентами І. Мархоцького є члени родини: вже згадувана донька Пульхерія, її чоловік Елегіуш Мархоцький, син Кароль Мархоцький, молодша донька Емілія. До справи увійшли копії листів знайомих і сусідів Мархоцьких, місцевої шляхти. Ця збірка є одним з найважливіших джерел до історії родини Мархоцьких, насамперед самого Ігнація.

3. 1822 р. січня 29. Миньківці – Листи І. Мархоцького до сина Кароля.

ЦДІАК України, ф. 1271, оп. 3, спр. 59, арк. 1–4. Мова польська з елементами латині.

Ймовірно, це фрагмент більшої за розміром справи.

Січень 1822 р. – дуже напружений час у житті І. Мархоцького, пов’язаний з тривалим слідством у його численних судових справах і намаганнях ув’язнити його.

Листи (їх у справі два; за розміром це швидше записки) адресовано Каролі в замок Бельмонт; вони сповнені застережень синові. Згадується біскуп Амброзій. Детально проаналізувати наведені в них факти можна тільки в контексті конкретних подій.

4. 1789 р., липня 8. – Маніфестація (заява, оголошення) І. Мархоцького в Кам’янецький гродський суд про своє право як дідача призначати священнослужителів до церков різних конфесій у своїх маєтках.

ЦДІАК України, ф. 49, оп. 2, спр. 1692, арк. 1 і зв. Оригінал; підпис і печатка (червоний сургуч) І. Мархоцького. Мова польська.

Акт багато в чому допоможе дослідникам зрозуміти суть подальших конфліктів І. Мархоцького з церковниками. Документ цікавий ще й тим, що вже на самому початку вступу у спадщину обставини змушували І. Мархоцького стверджуватися у своєму дідачному праві на Миньковецький ключ. Такою причиною став насамперед тривалий спір з біскупами, які це право перетягували на себе (наведено приклади). І Мархоцький вказав підстави щодо права дідачів “презентувати” (офіційно представляти; тут – затверджувати) парохів у свої маєтки: це князівські й королівські привілеї 1505, 1647 і 1768 рр. Згідно з цими актами,

у віданні дідача перебували будівництво і ремонт храмів, забезпечення їх ґрунтами тощо. У маніфестації йдеться також про дідачне село Єлизаветівку (Пилипи), на ґрунтах якого було поселення старообрядців (пилипонів): призначення священника у місцеву церкву І. Мархоцький також вважав правом дідача.

Доречно відмітити, що таке своє право І. Мархоцький намагався поширити і на єврейську громаду Миньківців. Ось як про це йшлося в акті “Право міста Миньковців”, укладеного 1791 р., в його 1-му пункті 6-го розділу під назвою “О євреях в том же городе” (переклад на російську мову дослідника теми В. Лукіна): “Евреи никаких титулов, как-то раввины и др., использовать и присваивать не имеют права без получения на то привилегий [привілею] от владельца”. Весь 6-й розділ акта додано до статті: *Лукин В.* Евреи – поданные государства Миньковецкого (К истории еврейского книгопечатания на Украине) // Наукові записки. – Миньківці на Ушиці, 2009. – Т. 1. – С. 75. В ЦДІАК України документа не виявлено.

5. 1797 р., квітня 30. – Розпорядження І. Мархоцького економам своїх маєтків про нагляд за порядком користування селянськими ґрунтами згідно з інвентарем.

ЦДІАК України, ф. 2228, оп. 1, спр. 338, арк. 1 і зв. Оригінал. Мова польська.

Інвентар – господарський опис маєтку. Документ належить до групи розроблених І. Мархоцьким актів, що визначали принципи і способи управління фільварками (маєтками) та взаємовідносини між дідачем і селянами (див. також наступну анотацію).

Актом доручалося [старшому] економові Станкевичу пильнувати за дотриманням дідачних прав, слідкувати за виконанням обов’язків рільниками, що посідали ґрунти в фільварках, при кожному складанні інвентаря. Йдеться й про пасіки (теж нормувалися). Свої підписи під документом поставив І. Мархоцький та економи чотирьох фільварків Миньковецького ключа (4–5 травня 1797 р.).

6. 1804 р., січня 2. Миньківці. – *Ustawy rolnikow* [Закони землеробів; у А.-Ю. Ролле – “Примирення зі своїми підданими”].

ЦДІАК України, ф. 2228, оп. 1, спр. 334, арк. 1–12. Друкарський примірник. Мова польська.

В ЦДІАК України зберігається примірник, виготовлений у Миньковецькій друкарні. Документ у перекладі П. Даниляка з польської мови на українську опубл.: Наукові записки. – Миньківці на Ушиці, 2010. – Т. 2. – С. 13–30. На жаль, переклад рясніє неточностями, найперше щодо термінів. Наприклад, *gmina* (тут громада) перекладено як *простий люд*; *obywatel* (шляхтич) – як *громадянин*; *exsecucio* (з лат. – примусове виконання) трактується як *продаж майна боржника*; *assignatio* (з лат. – дозвіл, тут – дозвільний документ) – як *наділ*. Неточно визначено термін *пропінація* (розділ XXII). Про термін домінія вже йшлося.

За змістом – це постанова для врегулювання стосунків селян Миньковецької домінії з дідачем І. Мархоцьким. Складається з 30 статей і преамбули, в якій відмічено, що статті розроблено на основі давніх статутів, конституцій, прав і привілеїв народних, зокрема, затверджених у роках 1347, 1420, 1433, 1496, 1503, 1510, 1523, 1538, 1543, 1573, 1578, 1588, 1613, 1699 і 1768. Є програмним документом (законом) функціонування Миньковецької домінії (дідицтва), в ньому сформульовано економічні стосунки, права й поведінку сторін. Закріплено по-

діл Миньковецької домінії на чотири економії (фільварки; розділ XII): Мисліборська (села Мислібори, Заріччя, Городище, Катеринівка); Антонівська (села Антонівка й Кружківці); Отроківська (села Отроків, Притулія, Тимків, Старики, Хапанівка); Побіянська (села Побійна, Побіянка, Сивороги, Сцібори, Ластенія, Остоя).

У розділі XXX йдеться про встановлення щорічних урочистостей “на честь Рільництва і стану нашого Землеробів”.

7. 1821 р., березня 22 – 1824 р., червня 1. – Відомості надходжень і витрат (“счет денег”) від парафій Мисліборського фільварку (села Мислібори, Городище, Катеринівка, Сивороги, тракт Сиворогівський, Побійна, а також від старообрядців), наданого І. Мархоцьким у посесію.

ЦДІАК України, ф. 2228, оп. 1, спр. 336, арк. 1–8. Копія. Переклад з польської мови на російську.

Це частина якоїсь діловодної справи: на аркушах відомостей збереглися попередня нумерація (448–489, 507–512).

Тракт – тут: адміністративна одиниця, зазвичай у великих магнатських латифундіях. Мала екстериторіальний характер, об’єднувала привілейовані шляхетські поселення. Тракт Сиворозький – це поселення шляхти на території Миньковецького панства. За свідченням А.-Ю. Ролле, таких поселенців на землях І. Мархоцького було близько 100 (Ролле А.-Ю. Граф Редукс. – С. 36).

На арк. 6 справи стоїть підпис М. Вишніовського, виконуючого посаду штатного перекладача Подільського губернського правління. Слід відмітити, що на російську мову документи зазвичай перекладали на вимогу російських судових установ під час розгляду спірних справ. (Див. про це: ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 911, арк. 1–25. Доказом цього слугує й факт, що переклад виконано на гербовому папері.

Відображена в документі господарська практика (щодо парафій) була звичайною в Речі Посполитій і регламентувалася законами. Цікавим є запис у документі щодо свята хліборобства: “Людям в благодарность за принесение венка при окончании жатвы хлеба дано экономам 2 руб[ля] сер[ебром]” (арк. 4 зв.).

II. Документи, що стосуються судових справ Ігнація Сцібора Мархоцького

8. Діловодний заголовок: 1800 р., травня 15 – червня 10. – “По прошению главного трухсеса Галиции и Лодомерии Петра Забельского о скорейшем решении дела его, состоящего в Пра[вительствующем] Сенате: о завладении подольским помещиком Мархоцким оставшегося после дяди его каштеляна Мархоцкого имени”.

ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 375, арк. 1–13. Мови російська, латинська і польська.

Трухсес (нім. Truchsess) – у Німеччині періоду раннього середньовіччя здійснював верховний нагляд за домашнім господарством короля. Згодом, до початку XIX ст. – почесний спадковий титул.

Галичина і Лодомерія, Королівство Галіції і Лодомерії (Володимирії) – офіційне найменування австрійської північно-східної провінції (коронного краю). Створено 1772 р. на приєднаних до Австрії землях в результаті 1-го поділу Польщі.

12 березня 1799 р. було укладено російсько-австрійську конвенцію про правові підстави для вирішення тих майнових справ, власники або спадкоємці яких у результаті поділів Речі Посполитої кін. XVIII ст. опинилися в різних країнах. У зв'язку з цим спадкоємці Войцеха Мархоцького – його племінниці, а сестри Ігнація Мархоцького, які разом з сім'ями опинилися на Галичині (була в складі Австрії), активізували свої дії. Для вирішення питання П. Забельський прибув у Кам'янець.

Суть справи викладено в двох основних документах. Перший – це прохання “галиційських поміщиків” Віктора та Юліани з Мархоцьких Баваровських, Петра і Людвіки з Мархоцьких Забельських, а також Антона Городиського, чоловіка покійної Юстини, уродженої Мархоцької, та їхніх дітей до російського імператора Павла I щодо вирішення їхньої спадкової справи з І. Мархоцьким. Другий – це прохання П. Забельського від імені всіх спадкоємців до графа Людвіга фон Кобенця (посла Австрії в Росії у 1784–1794 і 1798–1800 рр.) щодо сприяння у цій справі. Обидва прохання поступили в Сенат. Їхній зміст: І. Мархоцький, який після смерті свого дядька В. Мархоцького насильно захопив у володіння Миньковецький ключ у Подільській губернії, в 1790 р. зобов'язався виплатити іншим спадкоємцям – трьом своїм сестрам, разом 500 тис. польських золотих, що було затверджено вироком Кам'янецького земського суду. Спочатку, упродовж трьох років, І. Мархоцький сплачував проценти, але згодом припинив, і вже сім років не платив ні процентів, ані капітальної суми.

В результаті справу з Сенату було передано на розгляд імператору Павлові I; 10 червня 1800 р. П. Забельському було оголошено, аби він чекав встановленої черги. Чим конкретно закінчилася справа, з цих документів невідомо. Однак з перебігу наступних подій та аналізу інших документів виходить, що І. Мархоцький розрахувався зі своїми сестрами і маєток цілком перейшов у його власність.

9. Діловодний заголовок: 1814 р., вересня [число не проставлено] – жовтня 21. – “По прошенію Подольской губернии Ушицкого повета помещика графа Игнатия Мархоцкого о взыскиваемых с него купцом Бронштейном деньгах”.

ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 1317, арк. 1–5. Мова російська.

Всі 3 документи справи опубліковано: *Сухих Л.* Судові справи Ігнація Сцібора Мархоцького. За документами Центрального державного історичного архіву України (ЦДІАК України) // Наукові записки. – Хмельницький, 2013. – Т. 5. – С. 43–53.

З 31 серпня 1814 р. міністром юстиції і генерал-прокурором імперії, членом Державної ради став Трошинський Дмитро Прокопович (1749–1829) – дійсний таємний радник, сенатор. У відставці з серпня 1817 р.

Справа включає прохання І. Мархоцького (є його автограф) до міністра юстиції, датоване вереснем 1814 р. (арк. 1–2 зв.), повідомлення з канцелярії 3-го департаменту Сенату від 19 жовтня 1814 р. про повернення через Подільське губернське правління графу Мархоцькому його прохання без розгляду (арк. 4–5) та висновок канцелярії 3-го департаменту Сенату від 21 жовтня 1814 р. для міністерства юстиції у справі І. Мархоцького (арк. 3 і зв.).

Суть питання: нагадаємо, що маєток, навколо якого виникла спірна справа, І. Мархоцький успадкував від свого дядька В. Мархоцького. Перед цим, у др. пол. XVIII ст. маєток кілька разів поміняв власників (Свирський – Тарло – Старшинський – В. Мархоцький). Притому Старжинський, купуючи його у Тарла, розрахувався з ним векселем на 50 тис. золотих. Під час купівлі маєтку

В. Мархоцьким було присуджено залишити визначену векселем суму як заруку (евікцію) з виплатою 5% річних, причому сам вексель повертався від Тарла Старжинському. Заплутаністю справи скористався кам'янець-подільський купець Янкель Бронштейн. Він у якийсь спосіб здобув право на частину визначеної векселем суми від “молодих” Тарлів – Казимира і Флоріана, і виграв у всіх судових інстанціях справу проти власника маєтку І. Мархоцького, з якого було присуджено одноразово стягнути всю суму на користь Бронштейна (тобто, сума розглядалася не як залишена на евікції, а як простий вексельний борг). У Сенаті, незважаючи на очевидну неправомірність попередніх судових вироків, І. Мархоцькому було відмовлено в його проханні. Підставою слугувало те, що додані до його прохання 5 документів на підтвердження викладених фактів було написано польською і латинською мовами, без перекладу на російську. Отже, попередній вирок залишився у силі.

З іншої сенатської справи відомо, що І. Мархоцький ще кілька років чинив спротив виконанню судової ухвали. Купець Янкель Бронштейн “приходив к доходам, Мархоцкому принадлежащим из местечка Миньковец за долг от последнего доводящийся”, але граф “насилно более четырех разов выгонял его, мельницы и пруд разорил”. Зрештою “с немалою трудностью за употреблением военного пособия воздержан от дальнейших буйств и насилий”(ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 1858, арк. 4 зв.–5).

“За употреблением военного пособия” – тобто, з застосуванням військової сили.

10. Діловодний заголовок: 1816 р., квітня 23 – серпня 26. – “По просьбе графа Мархоцкого об имени с наследниками Бонавентуры Тарла”.

ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 1659, арк. 1–3. Мова російська.

Справа певним чином пов'язана з попередньою, тому обидві анотації вміщують поряд, незважаючи на деяке порушення хронологічного принципу розміщення.

Включає три документи. В її основі – звернення І. Мархоцького до міністра юстиції Д. П. Трощинського (текст звернення – російською мовою, автограф І. Мархоцького польською) з проханням, аби той доповів імператорові Олександру І у справі І. Мархоцького зі спадкоємцями Тарла в Подільському головному суді (прохач сподівався одержати резолюцію імператора на свою користь). Суть справи не розкрито. 25 липня 1816 р. прохання графа І. Мархоцького (разом з доданими документами; їх у справі немає) було відправлено з міністерства юстиції подільському губернському прокурору для повернення прохачеві і з дорученням оголосити йому, що згідно з установленим порядком він має звернутися з тим проханням в комісію “прошений”. Своєю чергою подільський губернський прокурор 26 серпня відрепортував міністрові юстиції про повернення І. Мархоцькому справи з додатками через повіреного графа під розписку і про оголошення йому резолюції.

11. Діловодний заголовок: 1815 р., жовтня 24 – 1818 р., червня 17. – “Репорты подольского военного прокурора о помещике Мархоцком”.

ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 1528, арк. 1–167. Мова російська і польська.

Ця велика за обсягом справа включає всебічну інформацію про переслідування І. Мархоцького з боку офіційної церкви і, відповідно, спротив його. Йдеться, насамперед, про щорічне відзначення у Миньковецькому дідицтві свята хліборобства яке, на погляд церковників, було язичницьким обрядом на честь Церери.

Церера – богиня землеробства і родючості. На її честь у давнину влаштувалися народні свята – цереалії. Відповідає грецькій богині Деметрі.

Крім того, документи розповідають про призначення І. Мархоцьким священиків у парафії на території його панства, про дозвіл або заборону їм правити службу у місцевих храмах, про проповідування в них самим І. Мархоцьким під час свят тощо.

Питання про І. Мархоцького тривалий час слугувало “головним болем” у міністерстві юстиції, Сенаті, Синоді, було на контролі в імператора Олександра I – все це відображено в документах справи. Є інформація про відкриття проти нього 4 судових справ, про намагання провадження ще кількох; про покарання місцевих суддів. Документи цієї справи надзвичайно важливі для вивчення обставин переслідування І. Мархоцького, більше того, для висвітлення загального питання “утихомиренья” краю. Саме тому в цій публікації їм відведено чи не найбільше місця. Всіх документів у справі 67, і кожен з них заслуговує на пильну увагу дослідників. Однак за браком місця ановано тільки основні, узагальнюючі документи, решту подано в дуже короткому викладі.

Суть справи про І. Мархоцького, що розглядалося в Сенаті 28 жовтня і 2 грудня 1815 р., так визначено в оприділенні Сенату від 17 грудня (арк. 5–7): “ушицкий помещик Мархоцкий, у коего находится во владении крестьян до двух тысяч душ, с давнего времени ввел в имении своем в обыкновение: по окончании жатвы делать крестный ход в поле для освящения оногo и принесения благодарения за урожай; что ныне духовное начальство совершаемый при сем случае обряд признало схожим с отправлявшимся в древности в честь языческой богини Цереры”. Повідомлялося, що у відповідь на спробу губернського правління припинити церемонію І. Мархоцький вчинив спротив земському справникові. За це він “взят из дому своего больнои в одном шлафроке и чулках, и будучи отвезен на простой повозке в город Ушицу, содержится там под стражею, от чего и болезнь его увеличивается”. На розгляд Сенату було поставлено питання: чи варто хворого І. Мархоцького, розлученого з малолітніми дітьми і “имеющего достаточное состояние, которое одно уже есть верная за него порука”, утримувати під арештом до судової ухвали. Було дано наказ: на час слідства звільнити І. Мархоцького з-під варти через хворобу й відправити в Миньковецький маєток, а слідство завершити в найкоротший строк; водночас розслідувати правомірність дій засідателя Ушицького земського суду Ржешовського, “сделавшего якобы Мархоцкому, при взятии его из дому, разные притеснения”.

До справи додано виписку з рапорту подільського архієпископа Іоанікія в Синод від 20 квітня 1816 р. про протизаконні поступки поміщика І. Мархоцького (арк. 11–14 зв.); в документі йшлося про руйнування І. Мархоцьким церков в окремих селах Миньковецького ключа, заволодіння церковними ґрунтами, зняття дзвонів, навіть про спробу ліквідувати одну з православних парафій, про недопущення призначених священиків у парафії, зокрема Скотинського. Іоанікій стверджував, що І. Мархоцький “объявил себя царем, отцом и патриархом”, одягав рясу і служив у храмі та багато чого іншого. Цю виписку обер-прокурор

Синоду кн. О. М. Голіцин надіслав до міністра юстиції юстиції Д. П. Трошинського з коментарями про те, що І. Мархоцький, “будучи римско-католического исповедания, делает притеснения православной нашей церкви и духовенству, самолично отнимает церковное состояние, заводит обряды языческие по случаю освящения нив, ... крестьян своих привлек в свое исповедание, о чем и комиссия следственная наряжена по сношению подольского епархиального начальства с губернским” (арк. 10).

У рапорті подільського губернського прокурора міністрові юстиції Д. П. Трошинському від 1 червня 1817 р. (арк. 32–33) дано пояснення щодо “завладения” І. Мархоцьким церковними землями сіл Сивороги, Отроків, Кружківці і Антонівки, розібрання ним у Кружківцях і Антонівці церков, забрання з них деревини і дзвонів (одне з обвинувачень, висунуте Іоанікієм); повідомляється, що Подільський головний суд не визнав І. Мархоцького винним, зокрема у розібранні церков (було здійснено ще до його дідицтва). Однак Подільська казенна палата дійшла висновку, що І. Мархоцький “не должен избегнуть ответственности” за всі ці поступки. І вже в рапорті того прокурора Д. П. Трошинському від 11 липня 1814 р. (арк. 37–38) вказано, що справи, “проводящиеся над помещиком Мархоцким”, виділено в 4 провадження: 1-а – “О сопротивлении помещика Мархоцкого, оказанном при воспрещении ему отправлять празднование, признанное со стороны духовенства языческим”; 2-а – “О причиненной Мархоцкому заседателем Ржешовским обиде”; 3-я – “О разных действиях Мархоцкого, обжалованных духовенством обоих исповеданий”; 4-а – “По жалобам священника Скотинского о причинении ему Мархоцким разных притеснениях”.

У проханні від 10 липня 1817 р. на ім'я Д. П. Трошинського І. Мархоцький виклав своє бачення ситуації, що склалася (арк. 41–46 зв.; автограф І. Мархоцького польською мовою). Документ розділено на дві колонки, в яких подано текст російського і польського мовами (так, як цього вимагалось в указах Сенату). Він скаржився на порушення законів місцевими урядовцями, підкреслюючи, що дворянин у Російській державі забезпечений законами “всемилюбовейше сему краю предоставленными”: “Достойна памяти императрица Екатерина II всемилюбовейшим манифестом и трактатом сему краю, от Польши присоединенному, предоставила права польские, которые и поныне же сохранены. Воля достойной памяти государыни и его Императорского Величества [тобто Олександра I] не соблюдается здесь во всей точности; заведен тут новый порядок судопроизводства, которым невинность чрезвычайно угнетается”. Зокрема, граф посилався на силу польських законів, наданих краю Конституцією 1768 р. під назвою “*Yus Patronatus*” (“Право покровителя”) щодо “прерогатив дедицтва начертанных” (арк. 41).

Далі І. Мархоцький виклав свою точку зору й аргументував власні поступки й дії, через які проти нього висунуто обвинувачення. Йдеться про свято хліборобства, що припадає на день Успіня Пресвятої Богородиці 15 серпня, яке він проводив упродовж 20 років і в якому брали участь й губернські чиновники. Описав події 15 серпня 1815 р., коли ушицький справник Короленко привів до будинку І. Мархоцького 100 “воинских казаков” Українського полку й вчинив розправу, зокрема, управителя маєтку як злочинця хотіли прив'язати до стовпа. Розповів про обставини свого арешту й доставлення в Ушицю. Скаржився на незаконні дії місцевих урядовців. Просив розібратися й ухвалити, зокрема, окрему постанову про свято 15 серпня.

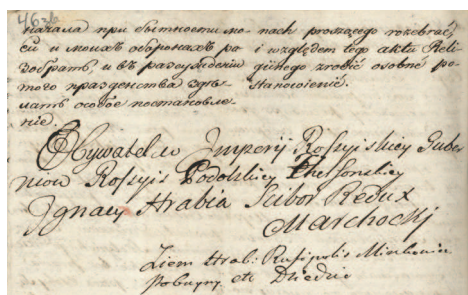
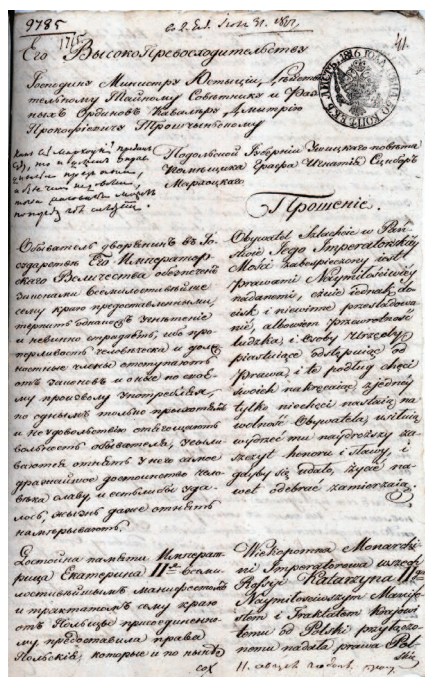

Рис. 4. Початок і закінчення прохання І. Мархоцького до міністра юстиції Д. П. Трощинського зі скаргуою на дії місцевих урядовців. 10 липня 1817 р. (ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 1528, арк. 41, 46 зв. Оригінал. Мови російська і польська).

Незважаючи на оголошення І. Мархоцькому “височайшого повелення о неделании в поместье его празднеств при освящении нив” (арк. 60 зв.), він збирався влаштувати таке свято в серпні 1817 р. Цьому перешкодило втручання військової команди. Тоді І. Мархоцький прийшов у костел в священницькому убранні й звернувся до народу з промовою, після чого наказав винести з костелу церковне начиння і навіть погрожував розібрати костел.

Згідно з коляторським (від лат. collation – пай, складчина) правом дідич міг розпоряджатися культовими спорудами. А російська влада при приєднанні частини території Речі Посполитої декларувала збереження тут дії польських законів.

Через такі обставини 5 жовтня 1817 р. було наказано з Сенату (арк. 59–62) негайно закінчити розгляд усіх попередніх справ стосовно І. Мархоцького, після чого членів Ушицького повітового суду відсторонити від посад і піддати суду згідно з законом (за затягування справ; перед цим їх штрафували). А самого винуватця арештувати, нову судову справу розглянути упродовж місяця.

Тим часом І. Мархоцький таки провів заборонене святкування (після невдалої спроби 15 серпня 1817 р.) пізніше – 8 вересня. Крім того, написав “дерзкое письмо” до маршалка шляхти Ушицького пов. Подільської губ. Кароля Даровського, “делавшему ему ... увещание”, а копію з нього надіслав подільському прокурору, який, своєю чергою, відправив його міністрові юстиції; той запропонував розглянути лист у Сенаті з відповідними висновками. Було ухвалено провести окреме слідство щодо спроби І. Мархоцького відзначити свято хліборобства 15 серпня 1817 р. та проведення його 8 вересня (арк. 63–70).

Далі в документах справи 1528 йдеться про рідкісний і незвичний для Російської імперії факт: на захист І. Мархоцького стали його підлегли, зокрема “іноземці”. В їх числі згадано майора Гольтея (Голтая). Трохи інформації про

них подає А.-Ю. Ролле (Граф Редукс. – С. 40). Він розповів про “приживальців”, які постійно перебували в графській резиденції в Побійній. В їх числі названо француза Десірая і англійця відставного майора барона Гольтея з донькою.

Отже, в Сенат поступило прохання від управителів маєтків Миньковецького ключа дворян Ф. Загурського та Я. Баринецького (арк. 73–74). Вони засвідчили, що упродовж усього часу їхньої служби (а це було з часу приєднання краю до Росії) І. Мархоцького безвинно пригнічували губернські урядовці під різними приводами; намагалися втягнути графа в кримінальні процеси й обмовити його перед вищим начальством, а коли з того нічого не вийшло – склали новий план, до якого приєдналося духівництво й було залучено поліцію, а також військо (солдати батальйону Дніпровського піхотного полку не дозволяли жителям усіх сіл Миньковецького маєтку навіть вийти з дому). Крім того, було розглянуто прислане в Сенат прохання жителів м. Миньківців – іноземців і прихожан, разом 12 чоловік, які захищали право на проведення свята 15 серпня, обвинуватили архієрея Іоанакія і католицького єпископа Мацилевича в тому, що мали “какую-то злобу” проти І. Мархоцького, скаржилися на дії солдатів (арк. 85зв.–86). Наказ з Сенату: забезпечити комплект суддів у Подільському головному суді, відкрити нові слідства – про наміри провести свято 15 серпня 1817 р. і проведення його 8 вересня. І. Мархоцького негайно заарештувати; прохання від миньковецьких жителів відправити в губернське правління “для соображення”, двох управителів маєтків, які подали скаргу, “предать суду” (арк. 81 зв.–83).

Яскравим, наповненим цікавими подробицями поведінки І. Мархоцького є рапорт асесора Подільського губернського правління надвірного радника Кельхнера подільському цивільному губернатору від 27 жовтня 1817 р. (арк. 88–90 зв.). Згідно з дорученням губернатора від 24 жовтня про негайну доставку І. Мархоцького в м. Ушицю, Кельхнер уже наступного дня прибув у його маєток й оголосив рішення влади. Далі подано опис ухилень графа від виконання рішення: від анекдотичних (напр., відкладення поїздки, аби підготувати до перевезення в Ушицю фортепіано, щоб навчати музиці молодшу доньку, яку теж брав з собою) і до серйозного спротиву. Зокрема, І. Мархоцький через управителя зібрав для захисту 24 селян з навколишніх сіл. В документі наведено інформацію про загострення хвороби І. Мархоцького, викликану переслідуваннями; її можна трактувати як нервовий зрив.

Можливо, саме в цей час його обстежував згадуваний А.-Ю. Ролле доктор Марце, який письмово вказав на ненормальний його стан. Ролле, за фахом теж лікар-психіатр, високо оцінюючи результати діяльності І. Мархоцького, залишив таке свідчення: “Може, хтось нам схоче закинути, що все те робила людина, яка страждала психічними розладами? Що піддався психічній недужі, то напевно, але ж і недуга та була тимчасовою і сподіялася значно пізніше, вже після проведення реформ; зрештою у розпорядженнях, що були написані власною рукою графа Редукса, ніде не знайдено й сліду його нездужання” (Ролле А.-Ю. Граф Редукс. – С. 79).

У своєму рапорті Кельхнер відмітив, що маючи з собою невелику команду, не може самостійно забезпечити примусове вивезення І. Мархоцького в Ушицю, тому звернувся по допомогу до командира Дніпровського піхотного полку. Той відмовився виділити військову команду без дозволу корпусного командира. Тому Кельхнер просив дозвільної резолюції про вивіз І. Мархоцького в Ушицю силою, а також виділення військової команди на здійснення такої акції. Також

Кельхнер уточнював свої повноваження щодо маєтку І. Мархоцького: опечатання приміщення адміністрації, взяття маєтку “в призор или опеку”.

В рапортах подільського губернського прокурора міністрові юстиції Д. І. Лобанову-Ростовському від 14 листопада, 12 і 23 грудня 1817 р. йшлося про стан провадження судових справ проти І. Мархоцького (арк. 93–94, 101–103, 104–105 зв.), зокрема таких:

1-а – про образу, заподіяну І. Мархоцьким справникові Короленку. Подільський головний суд не визнав правоти Короленка, бо не було дотримано встановленого порядку при оголошенні заборони на свято хліборобства. Через це ухвалено оштрафувати всіх попередніх членів Ушицького нижнього земського суду, які розглядали справу – по 25 золотих, а І. Мархоцькому присудили 500 золотих штраф;

2-га група справ – про образу, заподіяну І. Мархоцькому засідателем Ржешовським під час арешту графа і доставки в Ушицю. Подільський головний суд визнав дії засідателя “опрометчивыми” а його самого – нездатним до поліцейської служби. У розгляді залишилося дві справи – щодо свята хліборобства (дії І. Мархоцького 15 серпня і 8 вересня 1817 р.). Викладені в документі факти потребують поглибленого аналізу: чи засвідчують вони про підтримку І. Мархоцького й певними шляхетськими колами, зокрема, членами місцевих судів.

3-я група (її було вирішено 29 листопада): про утиски І. Мархоцьким священика Скотинського (призначеного на Миньковецьку парафію), і про запровадження дідичем у своєму маєткові гербового його імені паперу (арк. 101), який Скотинський повинен був придбати для подання І. Мархоцькому прохання, “по необыкновенной цене продаваемой” (1/4 золотого = 1 срібний гріш). Протистояння І. Мархоцького і Скотинського тривало ще з 1813 р. Тоді Синод направив у Подільську єпархію цього звільненого з 32-го егерського полку священика, а архієпископ Іоанікій призначив його в м. Миньківці, в “праздний Михайловки приход”, але І. Мархоцький “не уважил просьбы его и распоряжения началь-

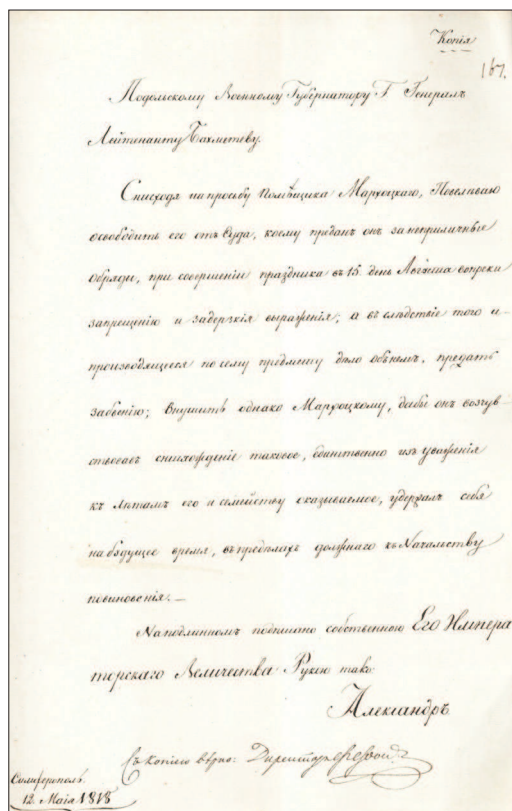

Рис. 5. Рескрипт російського імператора Олександра I подільському військовому прокуророві про “прощення” І. Мархоцького за умови “должного начальству повинования” в майбутньому. 12 травня 1818, м. Сімферополь. (ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 1528, арк. 167. Копія. Мова російська).

ства”(арк. 12 зв.). Він надав презенту Урсаєвичу. Про цей епізод І. Мархоцький згадував також у відкритому листі до К. Даровського, підкреслюючи, що Іоанікій “самовольно прислал ко мне какого-то полкового священника, сержантского больше нежели апостольского поведения, дерзкого, соблазняющего деревенских жителей” (арк. 129).

Презента – рекомендаційний лист землевласника до єпископа з проханням про затвердження священника на парафію. У Речі Посполитій була однією з форм реалізації права патронімії (коляторського права).

Також пропонувалося до розгляду ще кілька “поступков” І. Мархоцького: про його намагання розірвати шлюб сина Кароля з дівцею Трищинською і про арешт ним ксьондза Герминського, який обвинчав молодих; про одягання І. Мархоцьким священницької рясї; про осуд ним у костелі цивільного й духовного начальства; про хулу проти релігії та ікони Божої Матері походженням з костелу містечка Тинни; про “непристойну” поведінку при спробі Кельхнера заарештувати його згідно з указом Сенату від 4 жовтня 1817 р. В цих документах йшлося про новий вирок І. Мархоцькому – до “сиденію вежи” 12 тижнів. Виділено перекладачів для підготовки паперів, які необхідно було відправити на розгляд у Сенат. Відмічено, що місцеві суди при розгляді справ проти І. Мархоцького не керувалися “закона указом” (тобто, російським законодавством) але тільки статутом (йдеться про Литовські статuti; див. у справі арк. 105).

На арк. 102 і зв. цієї анотованої справи наведено слова І. Мархоцького: “вы веруете в Пресвятую деву Тынненскую; а я верую в Бога; вы почитаете олтари и пресвятую Деву Тынненскую, веруете в чудеса, в чудеса те, которые доставляют корысть, – и то есть вашей религиею, напротив, моею религиею есть не поклоняться идолам”. Тина – село тепер Дунаєвського р-ну, Хмельницької обл.

“Сиденію вежи” – йшлося про ув’язнення. Вежа – башта в замку.

Упродовж грудня 1817 р. – початку квітня 1818 р. Сенат всіляко намагався прискорити розгляд судових справ проти І. Мархоцького (арк. 114–119 зв., 122–123), для чого було необхідно вирішити два основних питання: а) про організацію й здійснення перекладу величезного обсягу документів, визначених для розгляду судових справ проти І. Мархоцького в Сенаті, на російську мову (для цього було виділено перекладачів з Подільського головного суду і з губернського правління, трохи згодом додано ще одного перекладача і 3-х канцелярських чиновників); б) про одержання висновку з міністерства духовних справ щодо правильності посилянь І. Мархоцького на Біблію (найперше в його відкритому листі до К. Даровського), з допомогою яких він доводив, що організоване ним щорічне свято хліборобства не суперечило ні Закону Божому, ані церковним постановам. Питання розглядалося, крім міністерства юстиції та Сенату, в міністерстві духовних справ і народної освіти (туди було передано згаданий лист), Санкт-Петербурзьким військовим генерал-губернатором, а також імператором, який, зокрема, доручив генералові від артилерії О. А. Аракчеєву зібрати точні відомості з питання: “каким образом благословение нивы по уставам греко-российской церкви и римско-католической?”. В документах лист до К. Даровського названо “дерзким”, наповненим “дерзкими и неприличными выражениями” і т. п. Є свідчення, що інформацію з цього питання було передано Олександрові І.

У спр. 1528 вміщено цей документ надзвичайної ваги – відкритий лист до К. Даровського (є помітка: “Копия с перевода польского”; арк. 124–157). Величезний за розміром, він фактично є квінтсенцією поглядів, утвердженням

кредо І. Мархоцького, тому потребує глибокого осмислення й фахового аналізу. І. Мархоцький насамперед підкреслив, що вражений позицією К. Даровського – сусіда, шляхтича, католика, частого свого гостя, який став одним з найактивніших його гонителів. Стверджував, що власні його дії не виходили за межі законів: посилався на маніфест Катерини II, яким вона надала своїм підданам з “польського краю” повну і необмежену свободу “отправлять публично обряды их веры”. Розповів про свої марні пошуки захисту у губернських урядовців. Причину ворожого ставлення до себе Іоанікія вбачав у тому, що “соблюдаю права и имущества мои”, у своєму спротиві нав’язуванню священників з боку архієпископа. Висловив власні погляди на стосунки дідича з підданими: “Владельцы земли – как отцы крестьянам” (арк. 136 і зв.). Є багато роздумів про язичництво (поганство) і християнство; на основі численних цитат з Біблії доводив, що в християнській церкві є свято жнив, тому заявляв, що не відступиться і надалі кожного 15 серпня входитьиме в храм і буде проводити свято. Ясно цитував давніх мислителів і філософів, часто ущипливо, наприклад, щодо К. Даровського: “не всякий смертный во всякие минуты умен” (арк. 131 зв.); “жалко, что подписывающийся на перевод Библии или члены Библейского общества не знают еще, что заключается в Библии” (арк. 138).

Російське Біблійне товариство засновано згідно з указом російського імператора Олександра I від 6 грудня 1812 р. як Петербурзьке біблійне товариство (Російське – з 1814 р.). Мета – поширення текстів Святого Письма серед народу. Мало відділення й комітети, з 1815 р. – місцеві організації в повітових містах, містечках та парафіях (станом на 1826 р. їх налічувалося 289). У 1824 р. товариство фактично припинило діяльність, ліквідовано 1826 р. Його майно і гроші передано Синодові.

Останні аркуші справи 1528 – це “спущення на тормозах” проблеми, враховуючи її широкий розголос та й загалом напруження у “польському” питанні. Завершальним акордом прозвучав рескрипт (від 12 травня 1818 р. з Сімферополя) Олександра I, який, “снисходя на всеподданейшую просьбу” І. Мархоцького, дав вказівку про “предание забвению” цієї справи. Повний текст рескрипту додано до статті.

Рескрипт – доведений до загального відома лист царя на ім’я певної особи з покладанням на неї доручень. Наведені в мемуарній літературі пасторальні історії про лагідність імператора до дивакуватого старця не витримують критики; причини “забвения” були набагато серйознішими.

А граф, незважаючи на всі заборони, дотримався свого слова і продовжував щорічно 15 серпня відмічати свято хліборобства. Це засвідчують документи ще однієї справи з фондів ЦДІАК України.

Рис. 6. Підпис і печатка І. Мархоцького, проставлені на його маніфестації, поданій у Кам’янецький гродський суд. 8 липня 1789 р. (ЦДІАК України, ф. 49, оп. 2, спр. 1692, арк. 1 зв. Червоний сургуч).

12. 1820 р., серпня 21 і 22. – Документи про проведення 15 серпня 1820 р. І. Мархоцьким у маєтках Миньковецького ключа забороненого свята хліборобства і необхідність здійснення у зв'язку з цим слідства на місці.

ЦДІАК України, ф. 2228, оп. 1, спр. 335, арк. 1–4. Мова російська.

Припускаємо, що в діловодстві ці документи належали до об'ємної справи (збереглася діловодна нумерація аркушів – 1320–1322), що відклалася в результаті діяльності Подільського губернського правління. Отже, за змістом вона більше тяжіє до Сенатського архіву (хоч і не зберігається у ф. 1254), а не до приватного архіву І. Мархоцького, і є певним продовженням документів попередньої анотованої справи.

Складається з двох тематично пов'язаних між собою документів. Короткий зміст справи: 21 серпня 1820 р. в Подільському губернському правлінні стало відомо, що І. Мархоцький, незважаючи на “высочайшее воспрещение”, провів 15 серпня свято хліборобства “обыкновенным как всегда порядком” (арк. 1). Уже наступного дня подільський цивільний губернатор передав свою пропозицію в губернське правління про негайний виїзд членів Ушицького нижнього суду повним комплектом на місце проведення І. Мархоцьким забороненого імператорським рескриптом свята хліборобства, аби провести “строжайшее следствие”, після чого закінчену в такий спосіб справу представити в губернське правління.

13. Діловодний заголовок: 1820 р., грудня 8 – 1824 р., січня 30. – “По от[ношению] графа Кочубея с препров[ождением] донесения подольского гражданского губернатора об оказанной наглости и буйстве помещика Мархоцкого”.

ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 1858, арк. 1–35. Мова російська.

У ще одних досить грізних судових баталіях супротивником І. Мархоцького виступали подільський стольник Ігнацій Стадницький – сусід і особистий ворог графа, і його син Петро Стадницький.

Першопричину судової тяганини в документах не розкрито. Ось як про це писав А.-Ю. Ролле: Стадницький “придбав частину вкладеної в Миньківці суми від Тарлів, або, інакше кажучи, частину суми, що залишалася після останніх [Тарлів] після продажу маєтку Юзефові Старжинському” (Ролле А.-Ю. Граф Редукс. – С. 75–76. Див. також с. 30, 31, 77, 80).

В. П. Кочубей – міністр внутрішніх справ Російської імперії у 1802–1807 і 1819–1823 рр.

В документах вжито юридичний термін “традиційне володіння”; традиція – тут: передавання урядовим порядком маєтку у володіння вірителєві, поки боржник не виплатить належну суму.

Зерцало – у Російській імперії емблема законності й правосуддя. Встановлено за Петра I; мало вигляд увінчаної двоголовим орлом трикутної призми з текстами царських указів про охорону цивільних прав, важливість державних статутів і про поведження в судових місцях (відповідно від 17 квітня 1722 р., 21 і 22 січня 1724 р.). В ЦДІАК України зберігається справа (ф. 1254, оп. 1, спр. 138, арк. 1–6), цікава й інформативна з цього питання. Короткий зміст: у жовтні 1799 р. фіскал Подільської губернії колезький асесор Звонцов доносив генерал-прокуророві О. А. Беклешову про відсутність зерцал у департаменті цивільних справ Подільського головного суду, а також у Кам'янецьких повітовому і нижньому земському судах та магістраті, вважаючи цей факт зловживанням з боку місцевої влади. В поясненні у відповідь вказано, що згаданий департамент,

“пользуясь вследствие высочайшего его императорского величества 1796-го года декабря 12-го дня указа, предоставленными сему краю польскими правами, постановил на судейском столе распятия Спасителя, а зеркало почитал ненужным” (арк. 1 і зв.). Як засвідчують документи, станом на 1820 р. вже використовувалися російська емблема правосуддя.

Справа включає 18 документів. Згадане в заголовку відношення від 21 січня 1821 р. було направлено міністрові юстиції (арк. 1–2). В ньому коротко викладено суть справи. Згідно з донесенням подільського цивільного губернатора в міністерство внутрішніх справ, при введенні (за указом Сенату) спеціально створеною комісією поміщика графа П. Стадницького в традиційне володіння маєтком І. Мархоцького цей останній 3 грудня виявив “непослушание и буйство и с собранными из имения своего крестьянами, отнял у членов комиссии зеркала, посадил их под арест”. На думку губернатора, І. Мархоцького до закінчення справи в суді слід тримати у губернському місті під арештом, на що він і питав дозволу. Було ухвалено відправити документи справи в Сенат “к совокупному рассмотрению”.

Детальний виклад подальших подій подано в донесенні подільського цивільного губернатора управляючому міністерством внутрішніх справ В. П. Кочубею від 5 грудня 1820 р. (арк. 3–9 зв.). Вперше спротив введенню у володіння П. Стадницького маєтками на основі традиції І. Мархоцький вчинив у червні 1820 р.: тоді П. Стадницького та його служителів було жорстоко побито. Створена 31 липня комісія у складі ушицького повітового маршала, судді повітового суду й земського справника не змогла виконати судового рішення. 1 грудня 1820 р. було вчинено другу спробу у цьому питанні – вже з допомогою слідчої комісії, створеної з радника губернського правління Кельхнера й членів Ушицького нижнього земського суду в повному складі. Комісія встигла ввести П. Стадницького у володіння двома селами, після чого на світанку 3 грудня І. Мархоцький, зібравши багатьох селян з своїх маєтків, разом з зятем Е. Малаховським, відставним майором Гольтеєм й п'ятьма економами, вчинив напад на членів комісії. До того, при двох священниках зі своїх сіл читав клятвенну обіцянку, яку повторяли за ним присутні селяни, що вони ніякій владі, окрім діличної, підкоряться не будуть, а на випадок примусу оборонятимуться. П. Стадницького знову було витіснено з володіння (версії з іншими подробицями наведено в наступних документах справи).

Далі перераховано всі попередні дії І. Мархоцького, розцінені як “неповиновение установленным законам”, зокрема про проведення ним, всупереч забороні, щорічного свята хліборобства. Крім того, є й коротка згадка про ще одну судову справу проти І. Мархоцького 1817 р.: коли згідно з рішенням Подільського головного суду відбувалося традиційне введення поміщика Ігрицького в частину маєтку І. Мархоцького за борг, граф разом з селянами насильно забрав з полів належний Ігрицькому хліб. Тоді для “восстановления повиновения” було застосовано військову силу, а справу передано в суд.

4 грудня 1820 р. губернатор відрядив радника подільського губернського правління для доставляння І. Мархоцького в Кам'янець й утримання тут під наглядом до остаточного рішення у його справі, а також розпорядився про встановлення законним порядком опіки над маєтками І. Мархоцького. Для цього звернулися по допомогу до командира 17-ї піхотної дивізії генерал-майора Желтухіна: він доручив командирові дислокованого в Ушицькому повіті полку розмістити

в маєтках І. Мархоцького військовий постій так, “чтобы у каждого крестьянина находился солдат на квартире, и чтобы командирам тех войск даны были повеления оказывать всякие пособия по отзывам чиновников земской полиции”, а також членів слідчої комісії “по части содержания крестьян в должностном повиновении” (арк. 6). При цьому засідателя Ушицького нижнього суду Ольшевського, який виявляв “потворство” І. Мархоцькому, ухвалено “устранить от должности впредь до оправдания” (арк. 6 зв.).

А.-Ю. Ролле відмічав, що крім прихильників І. Мархоцького – сільських громад і дрібної шляхти, він мав симпатії й з боку військових, які стояли на його землях постоем і про потреби яких завжди пам’ятав. Офіцери розміщеного в Миньковцях полку “щовечора збиралися під гостинним дахом діди́ча” (див. Ролле А.-Ю. Граф Редукс. – С. 65, 72).

Однак тоді не вдалося доставити І. Мархоцького в Кам’янець через небезпечну для його здоров’я хворобу, засвідчену членом лікарняної управи. Було виділено також групу осіб, “более прочих виновных”; щодо яких слід “подробно и точно обнаружить меру вины каждого, по приказанию Мархоцкого действовавшего” (арк. 7). Йшлося про найактивніших селян, п’ятьох економів, засідателя Ольшевського, а також про двох парафіяльних священників. Вида́но розпорядження щодо маєтків І. Мархоцького: все, що належить, передати П. Стадницькому, решту – під опіку, обравши для цього відповідного адміністратора. Для підтримки порядку й послуху губернатора звернувся до головнокомандуючого 9-ю армією графа Вітгенштейна (штаб-квартира в м. Тульчині) для виділення “законного с военной стороны пособия” (арк. 9). Для контролю подільський цивільний губернатор обіцяв теж виїхати на “место происшествия” аби потім про все доповісти.

Згідно з оприділенням Сенату від 25 січня 1821 р., губернатору наказано провести слідство й передати справи в суди, але судові рішення не виконувати, а внести його на ревізію в Сенат (арк. 35 і зв., 13 і зв.). В інших документах повідомлялося, що І. Мархоцького “после некоторого упорства” все ж вдалося доставити в Кам’янець, де він перебував під наглядом з 20 грудня 1820 р. (арк. 19–20). Слідча комісія таки ввела П. Стадницького у традиційне володіння частиною маєтків І. Мархоцького; для управління рештою дворянська опіка обрала адміністратором поміщика Собенського. Проти І. Мархоцького було відкрито дві судові справи: про трикратне витіснення П. Стадницького з традиції, заподіяння йому й супроводу побоїв і про напад І. Мархоцького з служителями й селянами на членів комісії й захоплення зеркала. Доставленого в Кам’янець І. Мархоцького утримували в окремому будинку під арештом. А далі почалася звична судова тяганина, що розтягнулася на місяці. Тільки в квітні 1822 р. обидві справи було вирішено в Ушицькому повітовому суді, після чого вони поступили на ревізію в Подільський головний суд.

Про завершення цих справ йдеться в оприділенні Сенату в міністерство юстиції від 15 жовтня 1823 р. (арк. 32–34). З нього відомо, що І. Мархоцький, який утримувався в Кам’янці під арештом, подав Олександрю І “всеподданейшее прошение” під час перебування імператора 23 вересня 1821 р. в місті. У відповідь “высочайше повелено освободить и дозволить ему отправиться в С[анкт]-Петербург, придав ему для охранения его в пути от всяких притеснений какого либо благонадежного чиновника, и между тем поспешить окончанием производящегося о нем дела” (арк. 32).

Цієї поїздки І. Мархоцький добивався, аби оскаржити в Сенаті рішення губернської влади, однак подільський цивільний губернатор відмовив йому у виданні паспорта і подорожньої (див. арк. 33 і 35 спр. 1858).

14. 1822 р., березня 16. – Рішення Ушицького земського суду в справі про протизаконні поступки і насильства поміщика І. Мархоцького, вчинені в маєткові Отроків 23 червня 1820 р. при витісненні графа Стадницького з традиційної посесії тих маєтків; показання свідків.

ЦДІАК України ф. 2228, оп. 1, спр. 337, арк. 1–10. Мова російська.

На обох документах є відмітки про переклад тексту з польської мови. Схоже, що ці документи раніше належали до двох різних об'ємних справ: помітка на 1-му документі – “связка № 1, лл. 708–714”, на другому – “связка № 2, лл. 508–509”. У 1-му документі наведено значну кількість фактів, уже охарактеризованих в попередній анотації, тому тут подаємо тільки нову інформацію.

І. Мархоцький подав 23 січня 1822 р. в Ушицький земський суд письмову відповідь, у якій заперечував дії слідчої комісії, найперше щодо введення у традиційну посесію П. Стадницького. Основним аргументом у нього слугував зафіксований 3 січня 1820 р. факт передання с. Отрокова з Притулією в придане його доньці Пульхерії Малаховській, введенням у нього і спокійним володінням [у 2-му документі (арк. 7 зв.) йдеться ще й про передання с. Побійної, згідно з посаговим правом, молодшій дочці Юлії Мархоцькій і введення її у володіння маєтком]. А зайняття маєтків Стадницьким, хоч і встановлене 22 липня 1819 р., І. Мархоцький назвав таким, що порушує права його доньок.

У документі наведено подробиці нападу 23 червня 1820 р. І. Мархоцького (з яким було кількасот селян) на П. Стадницького, засідателя Осликовського, Коритинського та ін., які перебували у фільваркові (двірці): нападники оточили будинок, вибили вікна, частково розламали дах і двері, заподіяли Стадницькому тяжкі побої, після чого привели всіх у замок Бельмонт, де майже цілий день утримували під арештом. Покарання І. Мархоцькому за ці дії – “сидением 12-ти недель вежи черной” і сплатою нав'язки (штрафу) на користь Стадницького, а також урядовців. Водночас Стадницькому, який, вступивши в держання Отроківським маєтком [1819 р.?], покарав 3 селян стриженням борід, а одного з них ще й наказав прив'язати до стовпа, теж було присуджено штраф на користь селян.

Розглядалися також дії І. Мархоцького і його супроводу проти засідателя Осликовського (вибіг з будинку, сховався під сараєм, – там його знайшли селяни й побили): у суді винних не знайшли, бо “было тьомно и нельзя было позвать людей”, до того ж він перебував у місці “вовсе для урядника непривычном” (арк. 2 зв.); наведено багато ін. цікавих деталей. За ці дії підданих було ухвалено І. Мархоцького покарати ще “сидінням” у вежі упродовж 6 тижнів і штрафом. Щодо утримання Стадницького, Осликовського та ін. у замку Бельмонт і втрати “сундучка” з грішми – суд визнав більшість обвинувачень проти І. Мархоцького “безосновательными”; все ж було визначено оштрафувати його на 12 кіп литовських грошей на користь Осликовського і повернути втрачені зі скриньки гроші.

Йшлося також про “официалистов” І. Мархоцького (економів, управителів тощо; названо їхні прізвиська як співучасників й описано їхні дії) – частину було виправдано, декого засуджено до сплати штрафу. Зокрема, йдеться про зятя І. Мархоцького – Е. Малаховського і майора Гольтея (Голтая), які прибули у фільварок с. Антонівка (їх визнали невинними). Розглядалося й питання щодо селян

з Бучаїв та ін. сіл: їх теж визнано невинними, бо виконували накази І. Мархоцького. Крім того, “крестьяне из всех имений помещика Мархоцкого около двух месяцев сносили воинский постоя”, що вже само по собі стало достатнім покаранням.

В другому документі справи (арк. 7–10) подано показання свідків. Вони засвідчили безчинства членів комісії “с добранною полициею и военными людьми” в Отрокові й Антонівці. І. Мархоцький з зятем Е. Малаховським (опікуном молодшої доньки Мархоцького Емілії) змушені були приїхати в Побійну для захисту власності Емілії. Описано події, зокрема пред’явлення тестаменту (заповіту); саме там, у дворі, було виставлено зерцало (про це йшлося у попередній анотації). Виникла суперечка, чи можна так виставляти цю емблему. І. Мархоцький і його оточення наполягали, що за законом місце його – в присутстві. Є розповідь про хворобу І. Мархоцького, що посилилася під час перебування в Побійній настільки, що визнав себе близьким до смерті. Допомогу йому надав лікар Стефан Ходоровський, цирульник. Представники громади с. Побійна в присутності священників заявили членам комісії про своє підданство Юлії Мархоцькій, а також про те, що вони “люди вольные, вам равные, братья ваши, христиане” (арк. 10).

15. Діловодний заголовок: 1840 р., жовтня 18 – 1841 р., січня 2. – “Дело священника Якова Гнецкого с помещиком Мархоцким о месте для пчельника”.

ЦДІАК України, ф. 1254, оп. 1, спр. 3072, арк. 1–35. Мова російська.

У заголовку помилково замість 1841 р. проставлено 1840 р. Анотацію на документи цієї справи наводимо як додаток: вони не входять в хронологічні межі статті, а головне, – Ксаверій Мархоцький, про якого поки мало що відомо (1790 р. – підхорунжий, згодом – майор), не належав до близьких родичів І. Мархоцького.

Всі названі в цій справі села (Панівці, Тарасівка, Шутнівці) – тепер належать до Кам’янець-Подільського р-ну Хмельницької обл.

Справу відкрито за позовом священника і причту церкви с. Шутнівці про нібито незаконне привласнення поміщиком К. Мархоцьким місця для пасіки. Суть питання: місце для пасіки – в лісі, належному до села Тарасівки, виділив 1766 р. колишній власник Панівцівського ключа, до якого належали села Шутнівці й згадувана Тарасівка, генерал-лейтенант польського війська П. Старжинський. Згодом Тарасівку купив К. Мархоцький, який поставив вимогу щодо встановлення пасіки в межах володінь с. Шутнівці. Його вимога базувалася на тому, що в цих двох селах були різні священники, а тому “невозможно, дабы при одной церкви для других священников угодья были назначены” (арк. 3). У пропозиції управляючого міністерством юстиції в Сенат від 2 січня 1841 р. (арк. 34–35) відмічено, що “медленность, допущенная в производстве оногo [дела], должна обратить особенное внимание”. 13 років справа перебувала в палатах – Цивільного суду і Казенній, а після розгляду її 1818 р. в цій останній – ще 20 років “без движения”. Нарешті, 1838 р. її було направлено в Сенат. Ухвалено зібрати пояснення щодо такої затримки на місці, після чого розглянути справу в Сенаті.